

BIJDRAGE

DRIES GOEDERTIER

LODEWIJK DE RAET: PRIMORDIALE NATIONALIST OF EEN ORGANISCHE INTELLECTUEEL VAN DE NIEUWE MIDDENKLASSE?

INLEIDING

“Terwijl ons ras zo daalde, zongen onze dichters...Zij waren geen politieke denkers en geen economen...”

[Lodewijk De Raet, 1891]

Vanaf de jaren 1880 was de Vlaamse beweging het toneel van een belangrijke politieke en ideologische vernieuwing. De doorbraak van het algemeen meervoudig stemrecht maakte dat de Vlaamse beweging in een gunstigere politieke constellatie kon opereren.¹ Lode Wils maakt gewag van een *“opleving van strijdbaarheid”* en Luc Vandeweyer spreekt zelfs van een *“radicalisering bij de Vlaamsgezinden”*.² Er verscheen een generatie van flaminganten die niet langer voor een tweetalig maar resoluut voor een eentalig Vlaanderen pleitte. Voortaan werd het verband gelegd tussen het Vlaamse volk, de Vlaamse taal en een Vlaams territorium waardoor de Vlaamse beweging zich volgens Bruno De Wever en Antoon Vrints ont-

— 1 E. Witte, *De burgerlijke democratie verruimd (1885-1918)*, in: E. Witte, J. Craeybeckx & A. Meynen, *Politieke geschiedenis van België. Van 1830 tot heden*, Antwerpen, 2005, pp. 147-151.

2 L. Wils, *Beproefde samenwerking. Katholieken en vrijzinnigen in de Vlaamse beweging, 1860-1914*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 3, p. 158; L. Vandeweyer, *Vlaamse ambtenaren en volksvertegenwoordigers: één strijd! De studiecommissie voor de Vervlaamsing der Openbare Besturen in Vlaanderen, 1911-1914*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 60, 2001, nr. 2, p. 95.

EEN
ECONOMISCH PROGRAMMA

VOOR DE
Vlaamsche Beweging

DE VLAAMSCHE
BOEKHANDEL

BRUSSEL.
— DE VLAAMSCHE BOEKHANDEL —
L. J. KRYN

ROTTERDAM
Meindert BOOGAERDT, J.

1906

^ Lodewijk De Raet had de ambitie om alle sociale klassen van het Vlaamse volk te verenigen achter een Vlaams economisch programma. [ADV N, VFA 2104 en VPA 1650]

popte tot een echte nationale beweging.³ De eis voor een eentalig Vlaanderen had niet enkel te maken met de frustraties rond de gebrekkige toepassing van de bestaande taalwetgeving en het toenemende verzet van een strijdvaardigere Waalse beweging na de goedkeuring van de Gelijkheidswet. Zij vloeyde ook voort uit een analyse over de Vlaamse economische en sociale achterstelling die in intellectuele kringen opgang maakte. Het sluitstuk van deze analyse was de these dat de secundaire positie van het Nederlands en de sociale en economische achterstelling van Vlaanderen onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. Een eentalig Vlaanderen werd dan ook aangestipt als een absolute voorwaarde voor economische ontwikkeling, net zoals economische ontwikkeling noodzakelijk was voor de instandhouding van de Vlaamse cultuur.

Na verloop van tijd zou een Vlaamse elite zich dan opwerpen als de hoeder van het Vlaamse algemene belang, waarop het Vlaamse *“stambewustzijn”* er met rasse schreden op zou vooruitgaan. Onder impuls van een *“vernederlandste ondernemende, industriële en intellectuele burgerij”* zou dan een einde moeten komen aan de heerschappij van Franstalig-België en de Franstalige hoge burgerij.⁴ Het verlangen om de verfranse burgerij te vervangen én op te nemen in de Nederlandstalige realiteit is de ware toedracht van de strijd voor een eentalig Vlaanderen.⁵ De leuze *“In Vlaanderen, Vlaamsch”*, die reeds in 1840 gescandeerd werd tijdens de eerste petitieactie, had op het einde van de negentiende eeuw een volledig nieuwe invulling gekregen. Een bekende stelling van Julius Mac Leod is daarvan een goede illustratie. Mac Leod was doctor in de natuurwetenschappen, schopte het tot hoogleraar Plantkunde aan de universiteit Gent en ijverde voor de vernederlandsing van het hoger onderwijs in Vlaanderen.⁶ Volgens hem was de Franstalige bourgeoisie niet in staat om volksofvoedende taken op zich te nemen omdat zij zich afgesloten had van wetenschappelijke evoluties in niet-Franstalige landen.⁷ Bovendien sprak zij de taal van de lagere klassen niet. De oplossing lag dan ook verrat in de ontwikkeling van een Vlaamse leidende stand. Zij die beschikten over een *“overschat van stoffelijke rijkdom, van vrije tijd, of van intellectuele macht”* hoorden zich volgens Mac Leod in te zetten voor de *“levensvoorwaarden van hun medemensen”*.⁸

— 3 Br. De Wever & A. Vrints, *Vlaams-nationalisme. Natievorming, ideologie en politieke stroming*, in: L. Sanders & C. Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen*, Antwerpen, 2008, p. 335.

4 E. Witte, J. Craeybeckx & A. Meynen, *Politieke geschiedenis van België [...]*, p. 149.

5 E. Witte, *Arm Vlaanderen*, in: *De geschiedenis van Vlaanderen*, Brussel, 1983.

6 P. Gunst, *Mac Leod, Julius (1857-1919)*, 24 maart 2015, op: <http://www.ugentmemorie.be/personen/mac-leod-julius-1857-1919>.

7 M. Lamberty, *Lodewijk de Raet: grondlegger van een Vlaamse volkspolitiek*, Antwerpen, 1951, pp. 258-261.

8 A.J.J. Vandevelde, *Julius Macleod's biologische opvattingen over sociologie*, in: *Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde, Verslagen en Mededelingen*, Gent, 1928, pp. 1070-1076.

Het zogenaamde cultuurflamingantisme verruimde de politieke eisen van de Vlaamse beweging tot de sociale kwestie en het vraagstuk van de economische ontwikkeling. Spilfiguur achter deze economische heroriëntatie van de Vlaamse beweging was de econoom Lodewijk De Raet. Hij was het die de verbinding tussen de economische en culturele onderontwikkeling van het Vlaamse volk het nadrukkelijkst had gelegd. Volgens De Raet hadden een hele reeks op elkaar inspelende factoren tot gevolg dat Vlaanderen binnen de verfranste Belgische staat slechts de tweede viool speelde. Hij maakte het tot zijn missie om die verschillende factoren om te buigen, te beginnen met de vernederlandsing van het hoger onderwijs in Vlaanderen. Pas met een intellectuele vooruitgang zou het Vlaamse volk zich op economisch en intellectueel vlak rechthouden in wat hij darwinistisch omschreef als de *"struggle for life van natie tot natie"*.⁹ In deze bijdrage wil ik de politieke vernieuwing die het cultuurflamingantisme vertegenwoordigde in de verzetten aan de hand van een kritische dialoog met het hierna genoemde belangrijke werk van Olivier Boehme. Waar hij De Raet in de eerste plaats ziet als een nationalist, beschouw ik hem als een intellectueel die het nationalisme omarmde in een context van kapitalistische versnelling en maatschappelijke transformatie.

CULTUURFLAMINGANTISME. CULTUUR, ECONOMIE OF POLITIEK?

Boehme heeft een belangrijk en indrukwekkend doctoraat geschreven over de sociaaleconomische oriëntaties van de Vlaamse beweging.¹⁰ Niettegenstaande een duidelijke nadruk op het interbellum komen ook de taalminnaars en cultuurflaminganten als Mac Leod en De Raet aan bod. Boehme heeft willen aantonen dat de cultuurflaminganten net zo zeer als de taalminnaars geïnspireerd waren door wat hij een romantisch, *"primordialistisch"* nationalisme noemt. Primordialisme verwijst naar de fundamentele overtuiging van nationalisten dat het volk waartoe zij zich rekenen altijd al bestaan heeft of zelfs deel uitmaakt van een natuurlijke orde. Boehme gebruikt de term vooral in deze betekenis.¹¹ Centraal staat het geloof in het bestaan en noodzakelijke overleven van het volk.

Wat voor De Raet primeerde, was dus het bestaan van een Vlaams volk met een eigen taal en cultuur. Boehme illustreert dit door aan te tonen dat De Raet al in zijn atheneumjaren in aanraking kwam met romantische idealen van de taalmi-

— 9 L. de Raet, Nederlandse Hogeschool, in: *De Goedendag*. Geciteerd in M. Lamberty, *Lodewijk de Raet, een levensbeeld*, Hasselt, 1961, p. 48.

10 O. Boehme, *De greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Leuven, 2008.

11 Primordialisme slaat anderzijds ook op theorieën die het moderne karakter van de natie in vraag stellen door een nadruk te leggen op biologische en culturele dimensies van etnische en nationale identiteit, zie A.D. Smith, *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of recent theories of nations and nationalism*, London-New York, 1998, pp. 143-145.

naren. Zijn kennismaking met de Vlaamse romantiek situeerde zich vroeger in de tijd dan zijn interesse voor sociaaleconomische kwesties. De Raet bleek zelfs niet in staat om de economie op haar eigen merites te beoordelen: hij bekeek sociaaleconomische kwesties altijd vanuit een nationalistische bril. Indien De Raet een meer afstandelijke, niet-nationalistische kijk had gehad op de economische problemen van Vlaanderen, dan kon hij (samen met de andere leden van de middenklasse) aldus Boehme evengoed geopteerd hebben voor verfransing.¹²

De Raet kon de 'taal' inderdaad niet van zich afschudden. Het is echter verkeerd om hieruit te concluderen dat het nationalisme als "overtuiging" en "idee" voorrang had op wat Boehme de "onderbouw" noemt. Meermaals legt Boehme de nadruk op de gelaagdheid van zijn benadering. Zo onderscheidt hij enerzijds de sfeer van de economie en de materiële belangen van anderzijds de politiek en ook nog de cultuur. Tussen al deze sferen zou er sprake zijn van een wisselwerking zodat er in de historische ontwikkeling geen enkele sfeer het overwicht heeft. Boehme zet zich af tegen historici die op een meer eenzijdige manier omgaan met de relatie tussen economie en het nationalisme. Dit laatste is volgens hem een cultureel en politiek idee en kan bijgevolg nooit zomaar een instrument zijn voor de verdediging van materiële belangen.

Zo is is hij er lang niet van overtuigd "dat de taalstrijd alleen of voornamelijk ging om een concurrentieslag om jobs". Dirk Luyten ten andere zou het natiebewustzijn van De Raet te sterk geïnterpreteerd hebben als een "afgeleide" van zijn "materiële en maatschappelijke" doelstellingen.¹³ Volgens Boehme gaf Luyten blijk van een "onwil om het nationalisme als overtuiging serieus te nemen".¹⁴ Ook het onderzoek van Bruno De Wever naar het VNV kreeg om gelijkaardige redenen de wind van voren.¹⁵ Voor Boehme is De Wever een historisch-materialist omdat hij zich gewaagd heeft aan een klassenanalyse van iets dat in zijn ogen weinig met klasse maar juist alles met de kracht van het nationalisme te maken heeft. "Misschien", aldus Boehme, "kon een Vlaams-nationalistische partij het goed doen ... omdat ze Vlaams-nationalistisch was".¹⁶

In weerwil van zijn afkeer tegenover elk "reductionisme" blijkt Boehme dus zelf een primaire rol toe te bedelen aan de nationalistische idee. Zijn positionering in een rijk historiografisch debat over de materialistische dan wel idealistische motive-

12 O. Boehme, Economic nationalism in Flanders before the Second World War, in: *Nations and Nationalism*, jg. 14, 2008, nr. 3, pp. 545-547.

13 D. Luyten, *Economie*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 1023-1044.

14 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 76-77.

15 Br. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV (1933-1945)*, Tielt, 1994.

16 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 520-525.

ringen van flaminganten houdt onlosmakelijk verband met de manier waarop hij “materiële belangen” benadert. Economisch nationalisme heeft volgens Boehme een “niet-economisch oorsprong” en kan bijgevolg “zuiver economisch gezien” blijken geven van een grote “irrationaliteit”.¹⁷ Met betrekking tot “materiële belangen” veraad de analyse van Boehme een aantal axioma’s eigen aan het methodologisch individualisme van de *rational choice*-theorie. Men is slechts rationeel wanneer men “economisch denkt” en dus gericht is op de realisatie van een materieel belang waarvan de baten hoger liggen dan de kosten. Boehme evalueert de politieke handelingen van nationalist vanuit deze veronderstelde gelijkschakeling van rationaliteit met de *homo economicus* van de markteconomie. In mindere of meerdere mate zijn flaminganten de “gevangen van het normatieve denken” – de natie primeert boven directe materiële belangen en in extreme gevallen gaan hun handelingen hier zelfs tegen in.

Boehme reduceert materiële belangen tot omgevingsfactoren die simpelweg aanwezig zijn – het zijn de productiefactoren waarover men beschikt. Ofwel worden deze belangen op een nogal idealistische of emotionele manier genegeerd door actoren, ofwel vormen zij de basis van de handelingen van rationele, op eigenbelang gerichte individuen. Kortom, materiële belangen worden behandeld als een factor die extern is aan de constructie en vorming van nationalistische ideeën, ideologieën en identiteiten. Economisch nationalisme heeft tenslotte een “niet-economische oorsprong”.¹⁸ Boehme nuanceert zichzelf enigszins door te verwijzen naar “zwakke” economische nationalist die zowel begaan zijn met hun materiële belangen én met de natie.¹⁹ Hij situeert deze combinatie van rationaliteit en idealisme in de hoek van de Vlaamse burgerij. De leiders van het Vlaams Handelsverbond en later het VEV hadden een meer “opportunistische” kijk op de natie als een middel om materiële belangen te realiseren. Daarmee blijft Boehme echter steken in een dichotomie tussen enerzijds rationalisme/materiële belangen en anders idealisme/normatief denken (nationalisme).

Volgens Boehme heeft Harry Van Velthoven terecht beklemtoond dat de Vlaamse beweging zowel het rationele (de focus op sociale mobiliteit) als het emotionele (idealen en verontwaardiging) met elkaar verbonden heeft.²⁰ De flamingantische weigering om het Frans te aanvaarden, is niettemin vooral “een culturele keuze geweest die in het hele Belgische nationaliteitenverhaal zodoende het meest de doorslag heeft gegeven”. Nationalisme blijft in de eerste plaats iets “cultureel” en de

— 17 Verschillende passages in de inleiding van O. Boehme, *Greep naar de markt* [...], pp. 15-52.

18 O. Boehme, *Greep naar de markt* [...], p. 39.

19 O. Boehme, *Economic nationalism in Flanders before the Second World War* [...], pp. 551-552.

20 H. Van Velthoven, *De naties in België anno 2000: concepten en perspectieven*, in: NEVB [...], p. 89.

sociaaleconomische problematiek die vasthing aan de taalkwestie was niet de oorzaak van de Vlaamse beweging maar het gevolg ervan.²¹ Had het nationalisme van De Raet en co dan niets met materiële belangen en maatschappijvisie te maken? Boehme ontkent het bestaan ervan niet. Problematisch is echter dat Boehme steeds een 'enerzijds-anderzijds-verhaal' vertelt. Materiële belangen en ideologie oefenen wel invloed uit op elkaar maar blijven in de laatste instantie wel autonome sferen. Mijn kritiek op Boehme is dan ook dat hij deze nog te weinig bij elkaar betreft.

Sociaaleconomische problemen werden vanuit een nationalistische bril bekeken waardoor Boehme stelt dat bij economisch nationalisme het nationalisme primeert. Hij kwam dan ook tot de volgende, opmerkelijke vaststelling over de aard van de taalkloof:²²

"In dit boek staat het inzicht voorop dat de sociaaleconomische problematiek die vasthing aan de taalkwestie, en die gedeeltelijk reëel kon zijn, niet de oorsprong vormde van de Vlaamse Beweging, maar er eerder het gevolg van was... Om het provocerend, maar uiteraard zonder waardeoordeel, te stellen: de Vlaamse beweging heeft zelf bijgedragen aan de taalkloof, die zich onder meer sociaal en economisch heeft laten voelen. Die kloof heeft zich immers maar kunnen verdiepen doordat twee talen een bevolking sociaal alsmear meer hebben verdeeld."

Het valt op dat Boehme de taalkloof ziet als een culturele en politieke constructie waarvan sociale en economische gevolgen uitgingen. In tegenstelling tot Els Witte of Antoon Roosens verbindt hij de taalkloof niet aan de realiteit van verschillende klassen (hoewel hij het bestaan daarvan niet ontkent).²³ De Vlaamse middenklasse lag met haar taalidealisme aan de basis van haar eigen economische en sociale onzekerheid. De flaminganten creëerden immers eerst een 'Vlaams schema' en vulden dit in met sociale en economische data. Door haar bijdrage aan de constructie van de taalkloof creëerden zij voor zichzelf een materieel belang, met name de vernietiging van deze taalkloof. Hieruit blijkt bovendien ook een treffende gelijkenis tussen Boehme en de in 2016 overleden socioloog Anthony Smith. In tegenstelling tot de marxistische analyse van de Schotse politieke theoreticus Thomas Nairn, meent Smith dat regionaal-economische ongelijkheden zich maar zelden vertalen in nationalistische bewegingen. Volgens hem moet men eerder rekening houden met de relatieve onafhankelijkheid van etniciteit. Slechts waar

— 21 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 28-29, 45-49.

22 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 28-29 48-49; O. Boehme, *Economic nationalism in Flanders before the Second World War [...]*, pp. 545-547.

23 E. Witte, J. Craeybeckx & A. Meynen, *Politieke geschiedenis van België [...]*, p. 150; A. Roosens, *De Vlaamse kwestie. 'Pamflet' over een onbegrepen probleem*, Leuven, 1981, pp. 35-36.

regionaal-economische ongelijkheden samenvallen met etnische gemeenschappen bestaat er een grote kans op nationalistische bewegingen. Dergelijke nationalistische bewegingen zijn echter geen sociale protestbewegingen maar stellen sociale en economische problemen 'in dienst' van de politieke en culturele belangen van etnische gemeenschappen of hun elites.²⁴

De voorstelling van de Vlaamse beweging als een 'culturele keuze' of als een afgeleide van materiële belangen gaat voorbij aan één zaak: de politiek. De Vlaamse beweging was, zoals Wils meermaals heeft beklemtoond, een politieke emancipatiestrijd van een Vlaamse kleine burgerij of lagere middenklasse. Waarom voltrok deze emancipatiestrijd zich onder Vlaamse noemer? Lode Wils heeft hiertoe op basis van Miroslav Hroch een antwoord geformuleerd.²⁵ In de kleine naties zonderde de heersende klasse zich af van de aspirerende middenklasse en lagere klassen door de volkstaal niet als cultuur- en bestuurstaal te gebruiken. De nationale beweging – volgens Wils ook een strijd voor democratisering – was dan ook gericht tegen de Belgische heersende klasse.²⁶ Het ging daarbij niet om een "idealistische sublimering van materiële belangen", zoals o.a. Witte en Roosens ongelukkig hebben gesteld.²⁷ Gaandeweg en zeker en vast vóór de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde de Vlaamse middenklasse een ambitie om als een nieuwe 'leidende stand' gezag uit te oefenen over de koers van de samenleving.

In eerste instantie ging het echter om erkenning. De Vlaamse middenklasse (of althans een deel daarvan) wou een plaats voor haarzelf en haar Nederlandstalige identiteit verwerven binnen de Belgische natie zonder het leiderschap van de Franstalige heersende klasse echt in vraag te stellen. Gezien het onderwijsstelsel spraken de intellectuelen onder de middenklasse perfect Frans. Zonder meer plooiën voor de Belgische bourgeoisie was echter ook geen optie. Niet in hoofdzaak om 'culturele' (hoewel de invloed van de romantiek inderdaad reëel was) of 'materiële redenen' maar omdat haar vermogen om iets te betekenen in de Belgische maatschappij dan niet langer tot de mogelijkheden zou behoren. De natie was een manier om de interne cohesie van deze geplaagde, naar

24 T. Nairn, *The Break-up of Britain: crisis and neo-nationalism*, London, 1979; T. Nairn, *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, London, 1997; A.D. Smith, *Nationalism and Modernism* [...], p. 54.

25 M. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic groups among the Smaller European Nations*, Cambridge, 1985. Zie ook M. Hroch, *Real and Constructed. The Nature of the Nation*, in: J. A. Hall (red.), *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge, 1998.

26 L. Wils, *Van Clovis tot Di Rupo. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Antwerpen, 2005, p. 175.

27 E. Witte, J. Craeybeckx & A. Meynen, *Politieke geschiedenis van België* [...], p. 150. Voor de term 'idealistische sublimering', zie A. Roosens, *De Vlaamse kwestie. 'Pamflet' over een onbegrepen probleem* [...], pp. 35-36.

emancipatie hunkerende groep te versterken. Het betrof geenszins een instrumentele relatie maar een diepere identificatie. Lode Wils heeft aangegeven hoe de Vlaamse beweging in de nasleep van de democratiseringsgolf van 1848 ook de "volksklassen" wou vertegenwoordigen. Het ging meer en meer over "de volkstaal tegenover de heersende elite".²⁸ De frustraties over de tegenwerking zette een deel van de middenklasse alsmear meer op het spoor van maatschappelijke leiderschap over het Vlaamse volk. Als gevolg van een impliciete verfransingspolitiek was het voortbestaan van deze middenklasse onzeker. Het cultuurflamingantisme omvatte dan ook een heroriëntatie op cultuur in de brede zin van het woord. Cultuur sloeg niet langer op 'taal' maar op alle zaken (economie, technologie, politiek) die het hele bestaan van een volk omvatten. De nieuwe doelstelling was zelfbehoud op eigen kracht en Vlaams leiderschap binnen België.

De strijd om beroepsperspectieven was een aspect van deze strijd voor Vlaamse cultuur. De middenklasse was natuurlijk bekommerd om onmiddellijke en individuele carrièremogelijkheden. De vernederlandsingsstrategie had daar zeker en vast mee te maken. De Vlaamse beweging was hiervan echter nooit een afgeleide, hoewel sommigen zich beroepen op een vulgaire lezing van het historisch materialisme om het tegenovergestelde te beweren. Het historisch materialisme heeft echter meer te bieden dan dit. Het verfijnde begrippenkader van de Italiaanse marxist Antonio Gramsci herinnert ons eraan dat politiek in laatste instantie nooit om particuliere materiële belangen kan gaan. Politiek omvat immers een stap van "economisch-corporatieve" solidariteit naar een universeel plateau.²⁹

"A (...) moment (...) in which one becomes aware that one's own corporate interests, in their present and future development, transcend the corporate limits of the purely economic class, and can and must become the interests of other subordinate groups too. This is the most purely political phase, and marks the decisive passage from the structure to the sphere of complex superstructures."

Het is in deze laatste fase dat er versmelting ontstaat van economische en politieke doelstellingen, terwijl het ook tot een intellectuele en morele eenheid komt. De politieke strijd draait niet langer om het 'corporatieve' maar woedt op het niveau van het universele of het algemene belang. In het kader van deze stap van het 'economisch-corporatieve' naar het 'universele' komt een historisch blok tot stand. Historisch blok is een gramsciaans concept om een configuratie van sociale krachten aan te duiden wiens heerschappij door een organisch samengaan van materiële omstandigheden, ideeën en geïnstitutionaliseerde praktijken

— 28 L. Wils, *De messias van Vlaanderen. Frans van Cauwelaert (1880-1910)*, Antwerpen-Baarn, 1998, p. 48.

29 A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, (redactie en vertaling door Q. Hoare and G.N. Smith), London, 2007, p. 181.

wordt ondersteund.³⁰ Een historisch blok verwijst naar de aanwezigheid van een klasse die haar stempel drukt op het algemene belang en de ideologische instemming (hegemonie) van ondergeschikte klassen verwerft door sommige bekommernissen in de heersende politieke formule te incorporeren. Hier is een speciale rol weggelegd voor zogenaamde 'organische intellectuelen' die zin en oriëntatie pogen te geven aan de klasse waartoe zij verbonden zijn. Met de hulp van deze intellectuelen gaan sociale klassen met elkaar een strijd aan om het politieke en ideologische leiderschap.³¹ Een sociale klasse wordt "*the directive force in social development*" wanneer andere sociale klassen zich scharen achter de visie die haar organische intellectuelen formuleren.³² Hierdoor ontstaat een populaire wil waarin de deelnemende partijen ten dele afstand nemen van hun eigen identiteit en belangen. De natie was voor Gramsci geen apart fenomeen dat los stond van de klassenstrijd. De Italiaanse natievorming was net een onderdeel van de klassenstrijd. De verschillende sociale klassen gaan op in nieuwe, gedeelde politieke en culturele eenheid waardoor het historisch blok volgens Gramsci de kern vormt van de nationale gemeenschap.³³

Boehme heeft geen oog voor de manier waarop sociale actoren hun 'economisch-corporatieve' belangen overstijgen vanuit een politiek besef dat deze alleen maar in een breder historisch blok realiseerbaar zijn. De strijd voor hegemonie dwingt tot de noodzaak om op te gaan in een alliantie die meer is dan de som van de samenstellende delen. Vanuit zijn rational choice-theorie benadert Boehme de politieke geschiedenis te sterk als een opeenvolging van rationele beslissingen, minder rationele of volledig irrationele beslissingen door individuele subjecten. De berekening en maximalisering van individuele baten over kosten zal niettemin altijd plaats grijpen binnen het kader van een collectieve politieke formule of identiteit. Het zijn immers deze politieke formules die aangeven welke strategieën rationeel en aanvaardbaar zijn in een context van sociale verhoudingen en economische trends. Zo'n politieke formule steunt volgens Kees van der Pijl steeds op een 'sociaal type' zoals een nationale gemeenschap of religie om de combinatie van deelbelangen vlotter te maken.³⁴ Niet alleen de invloed van Gramsci maar ook Georges Sorel is hier van belang. Volgens Sorel hadden bepaalde sociale mythen (zoals de natie) de kracht om collectieve actie en dus de geschiedenis te sturen. Enrico Augelli en Graig Murphy argumenteren dat deze sociale mythen ons ertoe aan moeten zetten om menselijke handelingen historisch te benaderen en

30 B. van Apeldoorn, *Transnational capitalism and the struggle over European integration*, London, 2002, p. 20.

31 A. Gramsci, *Selections from [...]*, pp. 5-7.

32 K. van der Pijl, Gramsci and Left Managerialism, in: *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, jg. 8, 2005, nr. 4, pp. 499-511.

33 E. Nimni, *Marxism and Nationalism. Theoretical Origins of a Political Crisis*, London, 1991, pp. 103-106.

34 K. van der Pijl, Gramsci and Left Managerialism [...], p. 503.

niet als de gevolgen van “*recurrent, essentially similar, a-historical individual rational choices*”.³⁵

GEAVANCEERD KAPITALISME EN DE KADERS

Ideeën zijn onmogelijk te reduceren tot directe belangen maar bestaan ook niet los van materiële praktijken. Vanuit een gramsciaans perspectief ontstaan ideeën in het kader van sociale machtsverhoudingen tussen groepen, klassen en fracties van klassen. Als dusdanig zijn deze ideeën verbonden met de strategische handelingen van maatschappelijke actoren.³⁶ Hoewel het innovatieve karakter van De Raets ideeën buiten kijf staat, volstaat het niet om de economische oriëntatie binnen de Vlaamse beweging toe te schrijven aan de uitzonderlijke kwaliteiten van één man. De Raet schreef immers in een periode van belangrijke transformaties in de economische en sociale structuur die verklaren waarom hij zoveel belang is gaan hechten aan de ‘economie’. Na de depressie van 1873-1896 brak een nieuwe cyclus aan van economische groei en kapitaalaccumulatie. Nieuwe sectoren zoals non-ferrometalen, de metaal- en metaalverwerkende industrieën, de petrochemie en elektriciteit boden nieuwe mogelijkheden voor de reproductie van het kapitalisme. In België kwam deze zogenaamde tweede industriële revolutie rond de eeuwwisseling volop onder st(r)oom.³⁷ De Brusselse holdings investeerden in de nieuwe sectoren, terwijl kapitaaloverschotten hun weg vonden naar Centraal- en Oost-Europa, Azië en Congo.³⁸ De centralistische tendensen die uitgingen van deze commandoposten werden dan ook versterkt. Deze centralisering van kapitaal en economische beslissingsmacht was samen met de tendens naar toenemende staatsinterventie en kapitaalexporten een wezenskenmerk van het staatsmonopoliekapitalisme.³⁹

Met betrekking tot de doorbraak van het geavanceerde kapitalisme zijn drie vaststellingen van belang om de economische oriëntatie van de Vlaamse beweging te kaderen:

1. In de eerste plaats moet opgemerkt worden dat de investeringen van het Belgische kapitaal in de nieuwe sectoren vooral in Vlaanderen geconcentreerd

— 35 E. Augelli & C. Murphy, *Consciousness, myth and collective action: Gramsci, Sorel and the ethical state*, in: S. Gill & J.H. Mittelman (eds.), *Innovation and Transformation in International Studies*, Cambridge, 1997, p. 27.

36 B. van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and [...]*, pp. 19-20.

37 Mort Subite, *Barsten in België [...]*, pp. 21-24.

38 C. Vandermotten, *Two Hundred Years of Change in the Industrial Geograpy of Belgium*, in: H. Van Der Wee & J. Blomme (red.), *The Economic Development of Belgium since 1870*, Aldershot, 1997, pp. 152-153.

39 K. van der Pijl, *Transnational Classes and International Relations*, London, 1998, p. 109.

waren. Witte merkt terecht op dat hiermee de basis werd gelegd voor de economische ontwikkeling van Vlaanderen die vooral na de Tweede Wereldoorlog spectaculaire proporties aannam.⁴⁰ Als gevolg van haar strategische belang voor de import van grondstoffen en de export van producten werd Antwerpen samen met Brussel en Charleroi een belangrijke component van de zogenaamde ABC-as.⁴¹ Indien Brussel het financiële commandocentrum was van de Belgische economie, dan was Antwerpen de logistieke draaischijf en de streek rond Charleroi het kerngebied van de industriële productie. Door de ontdekking van steenkooladers in de Kempen ging het Brusselse financiële kapitaal zich geleidelijk aan ook sterker op noordelijke investeringsgebieden richten. Deze nationale integratie van de economie was kenmerkend voor deze fase van *"intensive accumulation"*.

Volgens Van der Pijl waren de ruimtelijke operatiecoördinaten van deze nieuwe sectoren vooral verbonden met het nationale niveau. Industrieën waren zeker niet gebonden aan nationale grenzen. De nationale staat gaf echter ondersteuning waardoor buitenlands beleid sterker verstrengelde met de overzeese belangen van bedrijfsgroepen.⁴² De aandacht van De Raet voor de ontwikkeling en uitbouw van een Vlaamse economie was geenszins een afgeleide van zijn 'primordialistisch nationalisme' maar loopt parallel met deze economische en ruimtelijke transformaties in de accumulatiewijze van het kapitaal. Een andere indicatie daarvan is het enthousiasme van De Raet voor de koloniale expansie van België in Congo:⁴³

"Voor onze overbevolkte Vlaamse streek, voor onze werkzame jongelingschap, kan dit een weldaad worden, een bron van rijkdom en macht."

De politieke econoom David Harvey biedt interessante inzichten in de relatie tussen de natiestaat en de transnationale logica van het mobiele kapitaal. De spatio-temporaliteit van het kapitalisme – de ruimtelijke en temporele dimensie van kapitalistische circulatie- en productieverhoudingen – wordt gekenmerkt door een continue versnelling van productie, circulatie en consumptie en een sterke inkrimping van ruimtelijke grenzen.⁴⁴ In vele opzichten kan de natiestaat geïnterpreteerd worden als een poging om de transnationale circulatie van kapitaal in te dammen in het kader van een nationale economie. Voornamelijk in perioden

— 40 E. Witte, *De geschiedenis van Vlaanderen: van oorsprong tot heden*, Brussel, 1983, pp. 203-207.

41 S. Oosterlynck, *The political economy of regionalism in Belgium: imagining and institutionalizing the Flemish regional economy*, Lancaster University, doctoraatsverhandeling, 2007, p. 30.

42 K. van der Pijl, *Transnational classes [...]*, p. 56.

43 L. de Raet, *Verslag over de Vervlaamsing der Hogeschool van Gent (samenvatting)*, 1911 (tweede uitgave, origineel dateert van 1907), p. 20.

44 D. Harvey, *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Cambridge-Oxford, 1996, pp. 243-247.

van hevige compressie (inkrimping) van tijd en ruimte wordt de natiestaat echter blootgesteld aan de toenemende mobiliteit en dus discipline van het kapitaal. Het is paradoxaal genoeg in een dergelijke context van ruimtelijke en temporele inkrimping (het 'kleiner' worden van de wereld) dat natiestaten maar evenzeer regio's of steden een grotere gevoeligheid aan de dag zullen moeten leggen voor de kwaliteiten van hun specifieke plaatsen. Verhevigde concurrentie om mobiel kapitaal of een groter aandeel in de globale markt vergt immers een gerichte politiek om de competitiviteit van de eigen plaats te versterken. In dergelijke omstandigheden kan het nationalisme opduiken als een maatschappelijke kracht die het voortbestaan van de natie poogt te verzekeren door de modernisering en versterking van economische structuren en processen binnen een nationale ruimte.

Gita Deneckere heeft de belle époque omschreven als een "turbulente tijd van emancipatie, modernisering, angst en verwachting". Er heerste een "hoopvolle sfeer van ongebreidelde vooruitgang" die echter ook hand in hand samenging met "autoritaire stromingen en cultuurpessimisme".⁴⁵ Harvey brengt deze maatschappelijke en culturele turbulentie in verband met de temporele en ruimtelijke compressie in de tweede helft van de negentiende eeuw. De ineenstorting van temporele en ruimtelijke grenzen kan leiden tot twee uiteenlopende maatschappelijke reacties.⁴⁶ De verschillende representaties van tijd en ruimte in de tweede helft van de negentiende eeuw situeren zich eveneens in dit spanningsveld. Sommigen zagen de compressie van tijd en ruimte als een optimistisch ontwikkeling in de richting van een universele, wereldgemeenschap. Zij leggen de nadruk op 'becoming' – het proces van worden doorheen de tijd. Anderen zullen zich in hun zoektocht naar stabiliteit en zekerheid eerder identificeren met particuliere plaatsen die als natuurlijker, authentieker en persoonlijker worden ervaren dan het grillige en abstracte karakter van kapitalistische ruimtelijke en temporele relaties. Zij houden vast aan 'being' – het zijn in ruimte en plaats. Deze 'politics of place' van de particularisten wordt in de hand gewerkt door de sterke connecties tussen plaats, herinnering en identiteit. Een gemeenschap herinnert zich belangwekkende gebeurtenissen, praktijken en relaties immers via de plaatsen waarin deze geworteld zijn. Deze plaatsen moeten in stand worden gehouden om te verhinderen dat een gemeenschap haar historische besef van zichzelf zou verliezen. De connectie tussen verleden, plaats en identiteit wordt door geen andere ideologie zo sterk benadrukt als het nationalisme.⁴⁷

— 45 G. Deneckere, 1900. *België op het breukvlak van twee eeuwen*, Tielt, 2006, pp. 7-16.

46 D. Harvey, *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Cambridge-Oxford, 1990, pp. 261-283.

47 J. Penrose, Nations, states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought, in: *Nations and Nationalism*, jg. 8, 2002, nr. 3.

De expansie van spoorwegen, de uitvinding van de telegraaf en radiosignalen, en de gechronometreerde organisatie van productieprocessen droegen allemaal bij tot de incorporatie van verschillende plaatsen onder de mantel van een meer en meer homogene en universele, kapitalistische tijd.⁴⁸ De Raet en zijn tijdgenoten hebben de late 19de eeuw en de vroege 20ste eeuw zeker ervaren als een periode van temporele en ruimtelijke compressie. Uit zijn geschriften blijkt hoe zeer het kapitalisme zich voor hem als een mondiaal fenomeen manifesteerde. Volgens De Raet werd de *“economische mededinging tussen de verschillende industriële landen”* alleen maar *“vinniger”*.⁴⁹ Hij benadrukte de ontwikkeling van een kapitalistische wereldeconomie die alle volkeren van de wereld met elkaar verbond in een meedogenloze concurrentieslag. Het leek hem alsof:⁵⁰

“... al de volkeren der aarde leven van dezelfde hartslag, die het bloed tot in de meest verwijderde delen doet stromen. Dit verschijnsel doopte Neumann-Spallart, nu reeds meer dan twintig jaar geleden, als Weltwirtschaft; het vierde zijn hoogtij dit jaar in ons land als économie mondiale, expansion mondiale, en ja, mondialisme.”

Binnen deze mondiale economie werd het welvaartsniveau van een volk beheerst door zijn vermogen om concurrentieel te zijn: *“in onze tijd hangt de volkswelvaart af van het weerstandsvermogen in de mededinging op de wereldmarkt. De techniek beheerst de welvaart.”* Het Vlaamse volk moest bij gevolg een sterkere technologische ontwikkeling kennen. Het ontstaan van het fabriekstelsel en de grootnijverheid had de machtsverhoudingen tussen de volkeren in het voordeel van landen met o.a. kolenrijke streken doen evolueren.⁵¹

“Door de techniek is de machtsverhouding tussen de volkeren een andere geworden: de landen met kolenrijke streken kwamen nu aan de beurt. Zo bracht de techniek aan zekere volkeren rijkdom en macht, eerst op economisch, dan op staatkundig terrein.”

De Raet vermeldde de bevoorrechte economische, politieke en culturele positie van Wallonië binnen het Belgische staatsverband. De economische ontwikkeling had zich voltrokken *“ten nadele van Vlaams-België. Zij had voor gevolg een machtsverschuiving van het Vlaamse naar het Waalse gedeelte van het land.”*⁵² De onderont-

— 48 David Harvey, *The Condition of Postmodernity* [...], p. 264; B. Warf, *Time-Space Compression. Historical Geographies*, London-New York, 2008, pp. 78-82.

49 L. de Raet, *Over Vlaamsche Volkskracht. Vlaanderen's economische ontwikkeling*, Amsterdam, s.d., p. 426.

50 L. de Raet, *Over Vlaamsche Volkskracht. Vlaanderen's economische* [...], p. 397.

51 L. de Raet, *Over Vlaamsche Volkskracht. Vlaanderen's economische* [...], p. 400.

52 L. de Raet, *Verslag over de Vervlaamsching der Hoogeschool van Gent*, Gent, 1909, pp. 130-133.

wikkeling van de Vlaamse economie werd dan weer aangestipt als de verklaring voor de politieke en culturele ondergeschiktheid van het Vlaamse volk. De Raet verwees onder andere naar de arbeidsmigratie van Vlamingen, “*gestuwd door hun economisch belang*”, naar Wallonië. Het impliceerde een groot verlies aan ‘volkskracht’.⁵³ De Raet ontleende het begrip volkskracht aan Leo Simons en bracht het expliciet in verband met de concurrentie tussen volkeren binnen (en buiten) België. Het vraagstuk kreeg een ‘ongemene betekenis’ in een land waar:⁵⁴

“twee rassen tegenover elkaar staan en bewust of onbewust, sedert 70 jaar om den voorrang strijden.”

In het rijke vocabularium van De Raet kwamen begrippen als ‘krachten’, ‘energieën’, en ‘sociale energieën’ veelvuldig voor, wat wijst op de invloed van de toenmalige populaire fysiologie. Zijn beroemde begrip ‘Vlaamse volkskracht’ verwijst volgens mij naar een conceptie van de samenleving als de complexe totaliteit die zorgvuldig moest beheerd worden. Volkskracht sloeg op een set van krachten waarvan de hoeveelheid en het niveau van ontwikkeling bepalend waren voor de kracht en weerbaarheid van de natie. Volgens De Raet kon men een volk langs drie zijden benaderen:⁵⁵

“demografisch (aangroei, vermindering, levenskracht der bevolking), economisch (arbeids-deugdelijkheid, bestaansmiddelen), sociaal (levenswijze en verstandelijk peil).”

De Raet beklemtoonde de essentiële wisselwerking tussen stoffelijke krachten en geestelijke of intellectuele krachten. De stoffelijke krachten hadden betrekking op de productie, consumptie en distributie van materiële goederen, terwijl intellectuele krachten te maken hadden met de intelligentie van het volk, zijn kennisniveau en vermogen om na te denken. Volkskracht verwees bovendien ook naar de kwaliteiten en eigenschappen van mensen en dus niet alleen naar die van meer abstracte structuren zoals de economie, de staat of de cultuur.⁵⁶ “*Volkswetenschap*” was de “*eerste en de meest omvattende van alle studies; de belangrijkste voor eenieder wie de toekomst van zijn volk en stam ter harte gaat.*”⁵⁷

2. Een tweede opmerking houdt verband met De Raets evaluatie van de rol van de Brusselse holdings. Hoewel De Raet hamerde op het belang van een sterk ont-

53 L. de Raet, *Over Vlaamsche Volkskracht. Vlaanderen's economische [...]*, p. 395.

54 L. de Raet, *Over Vlaamsche Volkskracht. Vlaanderen's economische [...]*, p. 380.

55 L. de Raet, *Over Vlaamsche Volkskracht. Vlaanderen's economische [...]*, p. 380.

56 L. de Raet, *Verslag over de vervlaamsing der hogeschool Gent*, Gent, 1908, p. 202.

57 Opvatting van Leo Simons (Maatschappij voor goede en goedkope lectuur), overgenomen door L. de Raet in *Bevolkingscijfer en stambelang*, in: *Handelingen 29e Nederlands taal- en letterkundig Congres*, Brussel, 1906.

wikkelde Vlaamse economie, ontwaarde hij in de investeringen van Brusselse holdingbourgeoisie een nieuwe bron van verfransing. De economische ontwikkeling van Vlaanderen diende in handen te komen van wat hij “*onze Vlaamse kapitalisten*” noemde. Ten tijde van de tweede industriële revolutie zou die er ook komen. Een heterogene Vlaamse burgerij van kapitalistische ondernemers ontstond waarvan het merendeel geworteld was in kleinschalige, familiale eigendomsstructuren. Hierop bestonden echter ook uitzonderingen. Zo richtte Lieven Gevaert een bedrijf op dat gespecialiseerd was in de chemische productie van fotopapier en na de Eerste Wereldoorlog een interne monopoliepositie wist te veroveren.⁵⁸ Gevaert stond duidelijk onder de invloed van de geschriften van De Raet. Hij was betrokken bij het Vlaams Handelsverbond van Leo Meert en lag later aan de wieg van het Vlaams Economisch Verbond dat uitgroeide tot de belangrijkste politieke organisatie van de Vlaamse kapitalistische burgerij.⁵⁹ Het VEV zette in op de controle over de materiële en ruimtelijke voorwaarden voor kapitaalsaccumulatie in een territorium waarbinnen de holdings slechts een ondergeschikte rol mochten spelen.⁶⁰

Plaatsgebonden marktuitwisseling en de productie van koopwaar leidt tot een specifieke ruimtelijke configuratie van kapitaal en arbeidskracht. De immobilisatie van bepaalde hoeveelheden kapitaal in vaste infrastructuren (wegen, spoorwegen, kanalen, fabrieken, mijnen, onderwijsinstellingen etc.) zorgt voor een grotere mobiliteit van de overgebleven kapitalen binnen de aldus gecreëerde en door een staat gesuperviseerde ruimte. Op die manier ontstaat een materiële basis voor territoriale allianties tussen bepaalde kapitaalfracties, de middenklasse en geprivilegieerde segmenten van de arbeidersklasse voor de accumulatie van kapitaal en de reproductie van arbeidskracht binnen de opgebouwde ruimte.⁶¹ Deze ontwikkeling van een Vlaamse economische ruimte en de genese van een Vlaamse kapitalistische klasse vormde de achtergrond waartegen De Raet zijn analytisch kader kon ontwikkelen. Hij zag veel potentieel in deze evolutie maar wees volop op de valkuilen voor de economische en culturele ontplooiing van het Vlaamse volk binnen een groeiende wereldeconomie:⁶²

“Antwerpen, de Scheldeoevers, het Kolenbekken! Daar ontstaat een economisch geheel enig op de wereld! Maar zijn de Vlamingen in staat hun erfgoed te beheren?”

— 58 W. Janssens, V. Leysen & L. Roosens, *Lieven Gevaert: momenten uit zijn leven*, Gent, 1994.

59 L. Meyvis, *Markt en macht. Het VEV van 1926 tot heden*, Tielt, 2004, p. 20.

60 S. Oosterlynck, *The political economy of regionalism in Belgium [...]*, pp. 28-31.

61 D. Harvey, *Limits to Capital*, London, 2006, pp. 418-422.

62 L. de Raet, *Over Vlaamsche volkskracht. De Vervlaamsching der hoogeschool van Gent*, Brussel, 1906, p. 74.

^ Het bestuur van het Vlaamsch Handelsverbond bij de opening van een tentoonstelling rond het Nederlandse boek, 1910. Centraal Leo Meert en Hippoliet Meert en uiterst rechts Lieven Gevaert. [© Agfa-Gevaert N.V. Historisch Archief]

De Raet hamerde graag op het belang van de Vlaamse kapitalistische klasse voor de uitwerking van een Vlaamse economische beweging. In het bovenstaande citaat hint hij echter naar de noodzakelijke bijdrage van andere sociale groepen om het geheel aan economische en sociale structuren te beheren. Niet verwonderlijk aangezien De Raet immers zelf géén kapitalistische ondernemer was.

3. Het brengt mij bij de derde vaststelling. Naarmate het kapitalisme de fase van kleine warenproducenten achter zich liet, ontstond een nieuwe middenklasse die de nieuwe en grootschalige economische en politieke structuren ging beheren. Een klasse die in de sociologie verschillende benamingen heeft gekregen en die ik in navolging van Luc Boltanski en Kees van der Pijl de kaders noem.⁶³ Ik verkies de benadering van deze beide auteurs omdat zij oog hebben voor de economische, culturele en politieke dimensies van sociale klassen. Zo meent Van der Pijl dat de kaders niet alleen essentiële bestuurlijke, managerial functies binnen de private en publieke sectoren van de economie uitoefenen. Het is ook een sociale klasse met een uniek perspectief op processen van maatschappelijke ordening dat voortvloeit uit de intermediaire positie die de kaders tussen kapitaal en arbeid bekleden. Een bekommernis voor sociale cohesie en stabiliteit is haar niet vreemd waardoor zij oor kan hebben voor de belangen en perspectieven van zowel de burgerij als de arbeidersklasse.⁶⁴ De integratie van het proletariaat in de burgerlijke samenleving werd een acute noodzaak nadat een socialistische arbeidersbeweging diezelfde burgerlijke samenleving dreigde te verwerpen. Niet toevallig ontstond in die periode ook de sociologie als een geïnstitutionaliseerde wetenschapsdiscipline. Met haar nadruk op stabiliteit, orde en cohesie omschrijft Van der Pijl deze discipline als *"a more or less organic theory for the class of managerial cadre"*.⁶⁵

In België was de expansie van de kaders niettemin nog beperkt in vergelijking met Duitsland en de VS.⁶⁶ Volgens Herman Van der Wee was er in deze periode nog geen sprake van *'managerial capitalism'* in België.⁶⁷ Toch speelden ingenieurs, technici, zakendirecteurs, hogere ambtenaren, leerkrachten, sociale werkers en professoren allemaal hun rol in een complexe en meer gespecialiseerde arbeidsverdeling.⁶⁸ In de fase van het geavanceerde kapitalisme zal de concentratie en centralisatie van het kapitaal ervoor zorgen dat de markt niet langer het enige mechanisme is waarlangs deze arbeidsverdeling tot stand komt. In deze context

63 L. Boltanski, *Les cadres: la formation d'un groupe sociale*, Paris, 1982; K. van der Pijl, Gramsci and Left Managerialism [...].

64 K. van der Pijl, *Transnational classes [...]*, pp. 138-142.

65 K. van der Pijl, *A survey of Global Political Economy*, Sussex, 2009, pp. 9-10.

66 B. Carter, *Capitalism, class conflict [...]*, 1985, p. 16.

67 H. van der Wee, *The Economic ...*, in: H. van der Wee & J. Blomme (reds.), *The Economic Development of Belgium since 1870 [...]*, pp. 86-87.

68 A. Roosens, *De Vlaamse kwestie [...]*, pp. 34-36.

spreekt Van der Pijl van de socialisatie van het sociale arbeidsproces, van de productiemiddelen en uiteindelijk van het kapitaal zelf.⁶⁹ Onder socialisatie verstaat Van der Pijl de geplande of normatieve interdependentie van maatschappelijke activiteiten die functioneel gezien verschillend zijn.⁷⁰ Marktgerichte specialisatie leidt tot een doorgedreven functionele arbeidsverdeling waardoor de onderlinge interdependentie in de samenleving toeneemt. Deze functionele arbeidsverdeling expandeert cumulatief waardoor de initiële arbeidsverdeling wordt geobjectiveerd in kennis, technologie en organisatie.⁷¹ Grootchalige bedrijven, gedreven door een logica van organisatie, planning en controle, zijn in staat om interne en externe transacties op het touw te zetten los van het marktmechanisme.⁷² Het normatieve luik van socialisatie heeft betrekking op de regels en normen die mensen op het niveau van de samenleving of in aparte socialisatiestructuren (bv. een bedrijf) moeten naleven. Normatieve structuren geven betekenis aan de noden, angsten en verlangens van mensen in een samenleving die gezien de discipline van het kapitaal sterk vervreemdend is.

Als geplande interdependentie slaat op de socialisatie van de externe natuur, dan verwijst normatieve interdependentie naar de socialisatie van de interne natuur. In het vroegere stadium van liberaal kapitalisme kwam socialisatie tot stand via de markt. Burgerlijke notabelen zoals advocaten, notarissen en journalisten maar ook priesters waakten over normatieve coherentie in de samenleving. De voortschrijdende socialisatie van het sociale arbeidsproces stelde de heersende concepties over sociale verhoudingen echter grondig op de proef. Eric Hobsbawm heeft ons gewezen op de verwarring waarin met name de burgerij verkeerde. In het midden van de 19de eeuw was de burgerij een goed afgebakende groep. Met uitzondering van de hogere ambtenaren behoorde men tot de burgerij of middenklasse wanneer men over kapitaal beschikte, inkomsten uit investeringen derfde of een vrij beroep uitoefende. De expansie van tewerkstelling in de hiërarchieën van de private en publieke sector leidde tot nieuwe toegangscriteria waarvan een diploma in het hoger onderwijs de voornaamste was. Naast de oude burgerij ontstond nu een nieuwe middenklasse van managers en technische experts waarvoor ik de term kaders gebruik. Samen vormen zij de gevestigde, hogere middenklasse. In Duitsland trad het onderscheid tussen *Besitzbürgertum* en *Bildungsbürgertum* in voege. De vermaarde econoom John Maynard Keynes rekende zichzelf tot de '*educated bourgeoisie*'.⁷³ Tegelijkertijd slaagde de hogere burgerij erin om zichzelf nog

— 69 K. van der Pijl, *Transnational Classes* [...], pp. 15-22.

70 K. van der Pijl, *Transnational Classes* [...], pp. 9-19.

71 P.S. Adler, The Future of Critical Management Studies: A Paleo-Marxist Critique of Labour Process Theory, in: *Organization Studies*, vol. 28, 2007, nr. 9, pp. 1320-1323.

72 K. van der Pijl, *Structures of Determination in Contemporary Global Change. Modes of Production and Modes of Foreign Relations, Paper for the Conference on Regulation*, Paris, 9 oktober 2003.

73 J.E. Elliot & H.E. Jensen, *John Maynard Keynes on Socio-economic Classes in Twentieth-*

sterker te affirmeren als een absolute, bijna onbereikbare 'upper class' zonder zich evenwel te ontdoen van vers bloed uit de nieuwe middenklasse. Ze deed dit onder andere door middel van elitaire clubs in het hoger onderwijs. Bovendien was de inkomenskloof tussen zichzelf en de hogere middenklasse niet te overzien.⁷⁴

De kaders vervullen taken op beide assen van socialisatie en ook hier grijpt een arbeidsverdeling en specialisatie (bv. tussen de manager en de sociale werker) plaats. We zullen zien dat De Raet voor beide aspecten aandacht had wanneer hij de maatschappelijke taken van de ingenieurs beschreef. Eerst is het van belang om nog wat dieper in te gaan op de wijzigende klassenverhoudingen aan het einde van de 19de eeuw. De tertiërisering van de economie had met name ook gevolgen voor de beoefenaars van de vrije beroepen. Doorgaans waren deze burgerlijke notabelen de enigen binnen de burgerij van de 19de eeuw die over hogere diploma's beschikten. In West-Europese landen hadden beroepsverenigingen van dokters of ingenieurs in mindere of meerdere mate een licentie om de uitoefeningsvoorwaarden van hun beroep te bepalen. De macht van beroepsverenigingen erodeerde naarmate ingenieurs, advocaten of dokters gingen werken voor overheidsinstellingen of private ondernemingen. Naargelang zij het bestaan als zelfstandige achter zich lieten en opteeden voor een leven als gesalarieerde werknemer beschouw ik hen als leden van de kaders of nieuwe middenklasse. Er zijn niettemin vrije beroepen die nog over sterke beroepsverenigingen beschikken en bijgevolg ook eerder de geest van de oude notabelen blijven uitademen. Het gaat met name over dokters en andere beoefenaars van medische beroepen.⁷⁵

De kaders zijn gesalarieerde werknemers met een intermediaire positie tussen arbeid en kapitaal en als dusdanig belast met de conceptie en het beheer van taken en processen in de sferen van productie en reproductie. Overheidsinterventie op het vlak van sociaal beleid en de expansie van grootschalige bedrijven betekende ook nieuwe carrièremogelijkheden voor een oude lagere middenklasse of kleine burgerij van ambachtslieden en kleine winkeliers. De historicus Aristide Zolberg had het in dit verband over de stimulans die de expanderende tertiaire sector gaf aan de groei van "white-collar and bureaucratic managerial roles". Rond 1900 was ongeveer 30% van de beroepsbevolking actief in de tertiaire sector.⁷⁶ Het onderscheid dat Zollberg hier maakt tussen de witte boorden en managers is van groot belang. Sommige sociologen rekenen zowel de bedienden als de managers

century Capitalism, in: J.P. Henderson (red.), *The State of the History of Economics*, London-New York, 1997, p. 170.

74 E. Hobsbawm, *The Age of Empire*, London-New York, 1987, pp. 170-175.

75 M. Mann, *The Sources of Social Power volume II. The rise of classes and nation-states, 1760-1940*, Cambridge, 1993, pp. 564-566.

76 A.R. Zolberg, *The Making of Flemings and Walloons: Belgium: 1830-1914*, in: *The Journal of Interdisciplinary History*, jg. 5, 1974, nr. 2, pp. 204-205.

en technische experts tot een brede nieuwe middenklasse.⁷⁷ Ik vind het correcter om, zoals Hobsbawm, de term 'nieuwe middenklasse' voor te behouden voor managers en technische experts in loondienst.⁷⁸ Ook sociale werkers, schoolleerkrachten, en stadsplanners kunnen we hier toe rekenen omdat ze bijdragen aan normatieve coherentie, sociale controle en de reproductie van arbeidskracht. De Britse socioloog Michael Mann noemt hen "*semi-professionals*" onder andere omdat ze minder autonoom zijn tegenover de overheid als bv. dokters. Hun hogere opleidingen zijn ook minder "*geprivilegieerd*" en exclusief dan die van dokters en ook niet noodzakelijk van universitair niveau. Zowel op vlak van maatschappelijke status als inkomen doen ze onder voor de managers en technische experts.⁷⁹

Onder de nieuwe middenklasse geven bedienden en klerken vorm aan een 'nieuwe lagere middenklasse'. Door het hiërarchische onderscheid tussen managers en sociale werkers is de grens tussen de kaders en deze lagere middenklasse niet altijd scherp te trekken. Zonder meer kunnen er culturele affiniteiten zijn op vlak van levensstijl of onderwijsniveau. Niettemin waren de diploma's waarover bedienden op het einde van de 19de eeuw beschikten vaak lager dan de diploma's die men moest hebben om kaderrollen te vervullen. Bovendien veronachtzamen theorieën over een brede middenklasse de andere plaats van kaders en bedienden in het arbeidsproces. Kaders oefenen supervisie en controle uit over de bedienden die vooral uitvoerende taken hebben. Deze supervisie vloeit voort uit het feit dat arbeid een sociaal proces is dat cruciaal steunt op samenwerking tussen mensen met andere functies. In een arbeidsproces dat onderworpen is aan de discipline van het kapitaal dient supervisie echter ook om de productie en extractie van meerwaarde veilig te stellen. Het is deze gespletenheid die eigen is aan de intermediaire positie van de kaders en hen onderscheidt van "*white-collar workers*" en arbeiders.⁸⁰ Volgens Mann zijn ook sociale werkers wel eens verscheurd tussen enerzijds de sociale noden van de bevolking en anderzijds de uitoefening van sociale controle ten behoeve van een maatschappelijke orde en haar heersende klasse.⁸¹

De oude kleine burgerij of oude lagere middenklasse van de late 19de eeuw kon dus verschillende kanten uit. Bediendenfuncties waren weggelegd voor mensen die een middelbaar diploma hadden of het hogere onderwijs niet succesvol konden doorlopen. Hoger onderwijs was het voornaamste instrument waarmee deze

77 De Amerikaanse socioloog Daniel Bell meende in de jaren 1950 dat de arbeidersklasse plaats ruimde voor een middenklasse-samenleving van 'knowledge workers', zie hierover V. Burris, *The Discovery of the New Middle Class*, in: *Theory and Society*, jg. 15, 1986, nr. 3, p. 344.

78 E. Hobsbawm, *The Age of Empire* [...], p. 180.

79 M. Mann, *The Sources of Social Power volume II* [...], p. 568.

80 V. Burris, *The Discovery of the New Middle Class*, in: *Theory and Society*, jg. 15, 1986, nr. 3, p. 323.

81 M. Mann, *The Sources of Social Power volume II* [...], p. 569.

oude kleine burgerij of lagere middenklasse kansen kreeg om op te klimmen tot de nieuwe middenklasse. Zij poogden zich van hun aanstelling binnen de expanderende bureaucratieën te verzekeren door middel van hogere diploma's. De wereld van de kleine burgerij was een wereld in volle beweging. Velen waren genoodzaakt om de concurrentie aan te gaan met grote bedrijven en evolueerden in het beste geval naar een positie van complementariteit en afhankelijkheid.⁸² Meer dan welke andere klasse zagen zij hun kinderen opstijgen of afdalen in andere sociale klassen.⁸³ Lodewijk De Raet belichaamde deze tendens heel sterk.⁸⁴ Als zoon van een meubelmaker en kleinzoon van een dokter groeide de jonge De Raet op in een kleinburgerlijke omgeving. Zijn familie beschikte weliswaar over voldoende rijkdom om hem te laten studeren in het atheneum van Brussel alwaar hij zijn eerste positieve ervaringen met de Vlaamse beweging opdeed. De Raet kwam sterk onder de indruk van de Vlaamse geschiedenis. Hij schreef zelfs een gedicht ter ere van Jan Breydel en Pieter de Coninck:

"O Breidel en de Coninc, ik groet U, ik ben fier U te groeten,...helden van het glorieus verleden, U en al uw dapperen, in dezelfde Dietse taal, waarin uw "Vlaanderen die Leeu' weerklonk!"

Na zijn atheneumstudies kon hij verder studeren aan de Brusselse Ecole Polytechnique. Ondanks een aantal tegenvallers behaalde hij uiteindelijk het diploma van burgerlijk ingenieur.⁸⁵ De Raet had de opportuniteit om te gaan werken voor een studiebureau in het verre Caïro maar besloot toch maar in Vlaanderen te blijven. Als statisticus verbonden aan het kersverse Ministerie van Nijverheid en Arbeid kon hij zich namelijk toeleggen op zijn ware passie: de sociologische identificatie, studie en analyse van economische en sociale ontwikkeling in

- > Als statisticus verbonden aan het kersverse ministerie van Nijverheid en Arbeid kon hij zich namelijk toeleggen op zijn ware passie: de sociologische identificatie, studie en analyse van economische en sociale ontwikkelingen in Vlaanderen. Uit: M. Lamberty, *Lodewijk De Raet. Grondlegger van een Vlaamse politiek*, Antwerpen, 1951. [ADVN, VB 1852]

— 82 G. Kurgan van Hentenryk, *Une classe oubliée: la petite bourgeoisie de 1850 à 1914*, in: G. Kurgan van Hentenryk & S. Jaumain (red.), *Aux frontières des classes moyennes. La petite bourgeoisie belge avant 1914*, Bruxelles, p. 17.

83 G. Crossick & H-G. Haupt, *The petite bourgeoisie in Europe, 1780-1914: enterprise, family and independence*, London, 1995, p. 65; P. Heyrman, *Middenstandsbeweging en beleid in België: tussen vrijheid en regulering*, Leuven, 1998, pp. 25-30.

84 M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Een levensbeeld [...]*, pp. 73-75.

85 Over de geschiedenis van de ingenieurs als een socio-professionele groep, zie P. Raymaekers, *Makers van een nieuwe wereld. De socioprofessionele geschiedenis van ingenieurs in België 1850-1914*, Leuven, doctoraatsverhandeling, 2013.

Statisticus op het Ministerie
van Nijverheid en Arbeid (1900)

Vlaanderen.⁸⁶ Zijn levenskeuze doet wat denken aan de biografie van Georges Sorel en Vilfredo Pareto die eveneens hun carrière als ingenieur-manager opzij schoven om zich met politieke vraagstukken bezig te houden.⁸⁷ De Raet promoveerde tot dienstoverste en zette mee zijn schouders achter de strijd van de Vlaamse ambtenaren voor de vernederlandsing van de openbare diensten in Vlaanderen. Hij lag mee aan de basis van het programma van De Vlaamse Bedienden der Openbare Besturen en hamerde onder andere op bevorderingsexamens in het Nederlands om de doorgroeimogelijkheden van Vlaamse ambtenaren te verbeteren.⁸⁸ Op het ministerie ontmoette De Raet ook Emile Waxweiler dankzij wie hij een diploma in economische wetenschappen kon behalen aan de Ecole des sciences politiques et sociales. Waxweiler werd later de eerste directeur van Solvays Institut de sociologie waarvan ook De Raet een actief lid zou worden.⁸⁹

HET PERSPECTIEF VAN EEN KADER

De bovenstaande maatschappelijke transformaties waren noodzakelijke voorwaarden voor de stap van cultuur naar Cultuur, van het particuliere naar het universele en van onderdanigheid naar leiderschap te kunnen zetten. De Raet heeft een basis kunnen leggen voor de economische oriëntatie van de Vlaamse beweging vanuit zijn kaderpositie. Ook Boehme heeft oog voor de opkomst van een Vlaamse burgerij en de schuchtere groei van een “*nieuwe middenklasse*”.⁹⁰ Door zijn focus op de primaire rol van het nationalisme komt het belang van deze evoluties in de klassenstructuur echter onvoldoende tot zijn recht. Sociale klassen en meer bepaald de eigenheid van de nieuwe middenklasse blijft een relatief blinde vlek in het oeuvre van Boehme. Een verklaring voor de inbreng van de middenklasse in de programmatorische transformaties van de Vlaamse beweging moet appreciatie opbrengen voor de specifieke maatschappelijke positie, het bewustzijn en de perspectieven van de kaders. Daar situeert zich het verschil tussen de benadering van Boehme en die van mij.

De kaders vormen geen sociale klasse die men enkel op basis van haar functies in een geavanceerde kapitalistische samenleving kan definiëren. Zij hebben ook bepaalde attitudes en houdingen die de kern vormen van een typisch perspectief op maatschappelijke organisatie en ontwikkeling. Tegelijkertijd deelt zij echter

— 86 M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Een levensbeeld* [...], pp. 20-63.

87 K. van der Pijl, *Gramsci and Left Managerialism* [...], p. 503.

88 H. Van Velthoven, *Taaldiscriminatie en taalstrijd. De Vlaamse tolbeambten en het ministerie van Financiën, 1894-1914*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 2; L. Vandeweyer, *Vlaamse ambtenaren en volksvertegenwoordigers: één strijd!* [...], pp. 68-72.

89 J-F Crombois & J-J Heirwegh, *L'univers de la sociologie en Belgique de 1900 à 1940*, Bruxelles, 1994.

90 O. Boehme, *Greep naar de markt* [...], pp. 54-58.

ook bepaalde kenmerken met de traditionele kleine burgerij van winkeliers, boeren en burgerlijke notabelen (notarissen, dokters, boekhouders). Bourdieu stipt de volgende kenmerken aan: een zwak ontwikkeld klassenbewustzijn, een overeenkomstige gevoeligheid voor individuele verantwoordelijkheid en zin voor persoonlijke autonomie en status.⁹¹ Hoewel de kaders in vele opzichten de mentale concepten van kleinschalige warenproducenten in zich dragen, nemen zij in de grond een andere houding aan tegenover de complexiteit van het sociale proces. De traditionele vijandigheid van de kleine burgerij tegenover socialisatiestructuren zoals de staat en kapitalistische bedrijven is haar vreemd. In de plaats daarvan berusten de kaders volgens Alain Bihir in de onvermijdelijkheid en wenselijkheid van de moderniteit.⁹² Zij geloven dat de samenleving steeds vooruit moet gaan en houden hun blik stevig gericht op de toekomst.

Uit deze eerste typische attitude vloeit ook een tweede voort, met name een oriëntatie op de rationalisering van het sociale en economische leven. De kaders hebben een voorkeur voor het wetenschappelijk plannen, reguleren en managen van maatschappelijke activiteiten. Volgens de Franse historicus Antoine Picon was een technocratische houding nogal kenmerkend voor ingenieurs van overal ter wereld.⁹³ Kwantitatieve analyse wordt in dit verband als een belangrijke bron van kennis beschouwd. Het wetenschappelijk onderbouwen van beslissingen en handelingen wordt gezien als een belangrijke voorwaarde voor de verwezenlijking van het algemene belang. Daarnaast hechten de kaders ook nog belang aan democratisering, doorgaans vanuit een drang naar sociale promotie. Zij wensen posities van verantwoordelijkheid te bekleden en staan sceptisch tegenover erfelijke, hiërarchische structuren. Het mag dan ook niet verbazen dat de kaders positief staan tegenover een zekere democratisering van het onderwijs (en een meritocratische rolbepaling). Tegelijkertijd kijken ze vaak neer op de massa die niet over dezelfde technische en organisatorische vaardigheden beschikken om complexe problemen op te lossen.⁹⁴

De economische oriëntatie in de Vlaamse beweging staat niet los van de ontwikkeling van de kaders. In het theoretische en politieke raamwerk van De Raet kan men verschillende componenten van het maatschappelijke perspectief van de kaders ontwaren. De tussenpositie die De Raet innam tussen enerzijds de belangen van het kapitaal en anderzijds de eisen van de arbeidersbeweging wijzen in die

91 P. Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, 1979, p. 546; K. van der Pijl, *Gramsci and Left Managerialism* [...], p. 502.

92 A. Bihir, *Entre bourgeoisie et proletariat*, Paris, 1989, p. 255.

93 A. Picon, French engineers and social thought, 18th-20th centuries. An archeology of technocratic ideals, in: *History and Technology*, jg. 23, 2007, nr. 3, p. 208; A. Picon, Engineers and Engineering History: Problems and Perspectives, in: *History and Technology*, jg. 20, 2004, nr. 4, p. 428.

94 K. van der Pijl, *Transnational Classes* [...], pp. 140-144.

richting. In dat opzicht lijkt hij wel beïnvloed door Franse ingenieurs die al vanaf 1830 sterk op sociale verzoening georiënteerd waren onder invloed van Saint-Simon.⁹⁵ De zin voor maatschappelijke modernisering maar ook voor stabiliteit en hiërarchie loopt als een rode draad doorheen de geschriften van Saint-Simon en De Raet. De connectie van De Raet met de positivistische sociologie van het Institut de Sociologie is hier bijzonder betekenisvol. Onder de auspiciën van een vooruitziende industrieel als Ernest Solvay legde het Institut de Sociologie zich toe op de identificatie en resolutie van sociale problemen.⁹⁶ Net zoals de ingenieur Frederick Winslow Taylor – grondlegger van het wetenschappelijke management – had Solvay gewezen op het potentieel van productiviteitsverhogingen om de sociale kwestie op te lossen.⁹⁷ Hier volstaat het om aan te geven hoe “*technische leiders*” zich volgens De Raet moesten opstellen als “*sociale ingenieurs*”. Zij hoorden meer bepaald akte te nemen van de belangen, noden en gevoelens van hun ondergeschikten. Op die manier konden zij de spanningen tussen kapitaal en arbeid verminderen in het belang van de onderneming en de nationale gemeenschap. De eenzijdige onderwerping van het ene klassenbelang aan een ander was absoluut uitgesloten. De sociale ingenieur had een grote rol in een harmonieuze sociale politiek die moest berusten op:⁹⁸

“een volledige en nauwkeurige kennis der feiten, op een zaakkundige, objectieve en onpartijdige waardering dezer feiten, op een gewetensvolle waarneming der verschillende belangen.”

Hoewel hij open stond voor de materiële bekommernissen van de arbeidersklasse, zou De Raet nooit buiten de lijnen kleuren van de burgerlijke samenleving. De mediërende rol van de kaders had de cruciale maatschappelijke positie van “*Vlaamse kapitalisten*” steeds als premisse. De primauteit van de economie in het maatschappelijke leven impliceerde dat héél Vlaanderen te winnen had bij de verdere ontwikkeling van het kapitalisme. Hier liet De Raet ook ruimte voor de uitgroei van een particulier klassenbelang tot een universeel, algemeen belang van het Vlaamse volk:⁹⁹

— 95 A. Picon, French engineers and social thought [...], pp. 202-203.

96 C. Billen & M. Boone, Pirenne in Brussels before 1930. Guillaume Des Marez and the relationship between a master and his student, in: BTNG, vol. 41, 2011, nr. 3-4, p. 464.

97 E. Solvay, *Notes sur le productivisme et le comptabilisme*, Bruxelles, 1900; G. Deneckere, 1900. België op het breukvlak [...], pp. 42-43; R.G. Olson, *Scientism and Technocracy in the Twentieth Century. The Legacy of Scientific Management*, London, 2016, p. 2.

98 L. De Raet, *Het Kongres van Arbeidswetgeving te Brussel*, in: *Het Vlaamsch Museum*, 1897-1898. Geciteerd uit M. Lamberty, *Lodewijk de Raet: grondlegger [...]*, p. 261.

99 L. De Raet, *Het Kongres van Arbeidswetgeving te Brussel*, in: *Het Vlaamsch Museum*, 1897-1898. Geciteerd uit M. Lamberty, *Lodewijk de Raet: grondlegger [...]*, p. 261.

"Het bevorderen van de belangen van een gedeelte slechts der bevolking, van één stand of een zekere klasse is alleen toegelaten, wanneer het door het belang der gemeenschap ingegeven wordt."

De Raet was daarom zeer verheugd met de oprichting van het Vlaams Handelsverbond in 1908. "De Vlaamse handelaars", aldus een enthousiaste De Raet, "beginnen te voelen dat hun stoffelijk belang van hun Vlaams-zijn rechtstreeks afhangt". Enkel door het gebruik van het Nederlands, zo staat in de statuten, was het mogelijk om "de economische kracht van het Vlaamse volk uit te breiden". Onder de noemer van de "nationalisering van het Vlaams kapitaal" wenste De Raet een nationale wederopstanding te verzoenen met het winstimperatief:¹⁰⁰

"Het kapitaal, hoort men vaak, kent geen vaderland. Dit is waar in zover bezitters van kapitaal streven naar de grootst mogelijke winst; nationaliteit en stamgevoel komen achteraan. Maar bestaan er dan geen zaken genoeg, waar beiden, kapitaal en vaderland, even voortreffelijk gediend zijn?"

Niet alleen "Vlaamse kapitalisten" maar ook de kaders hadden in die wederopstanding een grote rol te spelen. Als een organische intellectueel zin en oriëntatie geeft aan een sociale klasse in het maatschappelijk leven, dan was De Raet eerst en vooral een organische intellectueel van hen. Hij geeft haarfijn weer wat hij van de "mannen met technische opleiding" verwachtte:¹⁰¹

"[zij] moeten optreden als leraars en bestuurders van nijverheids- en beroepsscholen en zo doende, door het aankweken van geoefende werklieden, het productievermogen en de nationale kracht verhogen; zij moeten als werkgevers, als sociale ingenieurs, een veredelende invloed uitoefenen op hun werkvolk; zij moeten als publicisten gedurig werken op de economische en algemene opvoeding van het volk."

Volgens de Italiaanse elitist Gaetano Mosca was het aan de intellectuele klassen (meer algemeen een 'politieke klasse') om de mediërende en dus stabiliserende functies tussen de elite en de massa's te vervullen. Mosca duidde de kaders in dit verband aan als een tweede stratum van de heersende klasse of als een communicatiereis tussen de boven- en onderkanten van de samenleving.¹⁰² Mogelijks had De Raet al Mosca gelezen toen hij in 1891 een beurs kreeg om een deel van zijn ingenieursstudies in Italië te doen. In de plaats van vakken in de geavanceerde

— 100 L. de Raet, *Over Vlaamsche volkskracht. Vlaanderen's economische [...]*, p. 264.

101 L. de Raet, *Over Vlaamsche volkskracht. De Vervlaamsching der hoogeschool van Gent*, Brussel, 1906, p. 242.

102 G. Mosca, *The Ruling Class* [red. en intro. A. Livingston, vertaling H. Kahn], New York, 1939 [1895], pp. xi, xli 410.

wiskunde volgde hij echter cursussen in de politieke wetenschappen en de sociologie.¹⁰³ Mosca was toen al een respecteerde academicus en had met een publicatie in 1884 over staatstheorie al een belangrijk fundament voor de Italiaanse politieke wetenschappen gelegd.¹⁰⁴ In elk geval had ook De Raet een gelaagde opvatting over wat hij de *"leidende stand"* noemde. Deze *"leidende stand"* bestond uit twee segmenten met elk een andere functie. Deze twee segmenten – kapitalisten en kaders – mochten met recht een *"leidende stand"* worden genoemd vanwege hun inzet voor de materiële, intellectuele en morele ontplooiing van de Vlaamse volkskracht en de lagere sociale klassen. Net daarom hamerde De Raet continue op het belang van een Vlaamse universiteit. De vernederlandsing van de Gentse universiteit moest Vlaanderen voorzien van de opgeleide kaders of de *"leiders van beschaving"* waaraan een geavanceerde kapitalistische samenleving nood had.¹⁰⁵ Meermaals bracht hij de noodzaak van de vernederlandsing in verband met de toenemende concurrentie in de wereldeconomie.¹⁰⁶

"Wil verder de Vlaming zich niet laten onderdrukken op economisch en technisch gebied, dan is het onontbeerlijk dat de wetenschappelijke werktuigen hem daartoe nodig ten dienste staan."

Bovendien merkte De Raet op dat niet zo zeer de krachten ongelijk verdeeld waren tussen de verschillende volkeren, *"maar wel de kunst om die krachten oordeelkundig uit te baten"*. En daar kwam het *"eigenlijk op neer in de wereldmededinging"*.¹⁰⁷ De vernederlandsing van de universiteit was belangrijk omdat er alleen langs deze weg een Vlaamse leidende stand van intelligente ondernemers, ingenieurs en wetenschappers kon gevormd worden. De Raet wenste een Vlaamse universiteit die uit 7 faculteiten zou bestaan: 1) wijsbegeerte en letteren, 2) wetenschappen, 3) rechten, 4) geneeskunde, 5) landbouw- en veedartsenkunde, 6) sociale en handelswetenschappen, 7) technische wetenschappen.¹⁰⁸ Een dergelijke inrichting van de Vlaamse universiteit zou *"leiden tot de harmonische ontwikkeling van al de Vlaamse krachten op intellectueel en stoffelijk gebied"*. Zijn nadruk op belang van de technische wetenschappen onderscheidde De Raet van Mac Leod voor wie de vernederlandsing ervan niet noodzakelijk was. Voor De Raet waren de ingenieurs echter onlosmakelijk deel van de leidende stand:¹⁰⁹

— 103 M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Een Levensbeeld [...]*, p. 41.

104 C. Martinelli, Gaetano Mosca's Political Theories: a Key to Interpret the Dynamics of Power, in: *Italian Journal of Public Law*, jg. 1, 2009, nr. 1, pp. 77-78.

105 L. de Raet, *Verslag over de Vervlaamsing der Hogeschool van Gent*, Gent, 1907, pp. 6-7.

106 L. de Raet, *Nederlandse Hogeschool*, in: *De Goedendag*. Geciteerd in M. Lamberty, *Lodewijk De Raet, een levensbeeld [...]*, p. 48. L. de Raet, *Over Vlaamsche volkskracht. De Vervlaamsching der hoogeschool van Gent*, Brussel, 1906, p. 190.

107 L. de Raet, *Over Vlaamsche volkskracht. Vlaanderen's economische [...]*, p. 401.

108 L. de Raet, *Over Vlaamsche volkskracht. Vlaanderen's economische [...]*, p. 418.

109 S. Oosterlynck, *The political economy of regionalism in Belgium [...]*, pp. 29-30; L. de Raet,

"Alleen de Vlaamse hogeschool kan ons de leidende stand bezorgen, zonder welke de Nederlandse taal nooit het gezag bekomt om haar algemene gebruik te onzent te wettigen. Alleen de Vlaamse hogeschool geeft ons het onontbeerlijk personeel van rechtsgeleerden, medici en ingenieurs om de ingewikkelde bestuurlijke machine van de Staat in Nederlandse zin te mennen, met eerlijke en volle toepassing der bestaande en nog te stemmen taalwetten. En ingenieurs, zeg ik, dus volledige Vlaamse hogeschool, door de integrale vervlaamsing der hogeschool van Gent."

Het idee van de leidende stand was zonder meer een politieke zet van bijzonder formaat. Vlaamse ingenieurs en kapitalisten moesten in de plaats treden van de "Franssprekende rijken". Nooit eerder was het economische, culturele en politieke leiderschap van de Franstalige bourgeoisie in Vlaanderen zo sterk in vraag gesteld door een embryonale Vlaamse, heersende klasse met hegemonische ambities. Volgens De Raet was de taalgrens meer dan een lijn tussen Vlaanderen en Wallonië. Er bestond ook een "nieuwe grens" die de "Franssprekende rijken" of de "hogere burgerij" afzonderde van de "kleine burgerstand" en de "Vlaamse massa".¹¹⁰

"De taalgrens is in Vlaanderen horizontaal, niet verticaal, en naarmate iemand opgaat in de hoge burgerij treedt hij in een verfranste wereld die niets gemeen meer heeft met de hoop van het volk..."

De steun van de volksklassen voor het project van de totale vernederlandsing van bedrijfsleven, overheid en wetenschap bleek echter onontbeerlijk. Als de taalgrens een demarcatie vormde tussen de "Franssprekende rijken" en de Vlaamse volksklassen, dan mocht de Vlaamse leidende stand na de vervanging ervan geen nieuwe scheiding tussen zichzelf en de massa installeren. De Raet meende dat het Vlaamse stambewustzijn wel vanzelf zou toenemen wanneer de leidende standen zich zouden inzetten voor de materiële en intellectuele lotsverbetering van de kleine burgerij, arbeiders en boeren. Alleen een sociaal leidende stand, onbevreesd door haar sociale verantwoordelijkheid, kon een samenwerking tussen de verschillende standen of klassen bewerkstellingen. Kortom, de leidende stand moest het goede voorbeeld geven:¹¹¹

"Het ligt dus aan de leiders bij wie men het stamgevoel niet opgewekt heeft. Onze mannen van zaken, ingenieurs, groothandelaars, grootnijveraars en bankiers moeten in voeling komen met ons volk, doordrongen worden van ons ideaal, in een woord Vlaamsgezind worden."

Over Vlaamsche volkskracht. De Vervlaamsching der hoogeschool van Gent, Brussel, 1906, p. 242.

110 L. de Raet, *Verslag over de vervlaamsching der Hoogeschool van Gent*, 1909, p. 136.

111 L. de Raet, *Over Vlaamsche volkskracht. Vlaanderen's economische [...]*, p. 265.

Zij die beschikten over een “overschot van stoffelijke rijkdom, van vrije tijd, of van intellectuele macht” hoorden zich volgens Mac Leod in te zetten voor het verbeteren van de “levensvoorwaarden van hun medemensen”. Het onderscheid tussen “stoffelijke rijkdom” en “intellectuele macht” doet denken aan de conceptuele opsplitsing die destijds ook in Duitsland opgang maakte tussen enerzijds de *Besitzbürgertum* en de *Bildungsbürgertum*.¹¹²

De Raet was een goed voorbeeld van wat Gramsci een organische intellectueel noemt. Hij had zeker de ambitie om alle sociale klassen van het Vlaamse volk te verenigen achter een Vlaams economisch programma. In zijn bekende verslag voor de tweede hogeschoolcommissie gaf hij te kennen dat de Vlaamse beweging geen “propaganda kon maken voor een abstractie”. Hij argumenteerde dat de vernederlandsing van de universiteit Gent de materiële belangen diende van alle sociale lagen en niet alleen die van de opkomende “leiders der beschaving”. Alleen de Vlaamse Hogeschool was volgens De Raet:

*“bij machte om de verschillende standen der maatschappij weer samen te brengen, de thans verfranste hogere standen en de Vlaamsgebleven bevolking, en aldus aan de sociale vrede mede te werken”.*¹¹³

Eerder had hij aangegeven sociale en economische eisen van de arbeidersbeweging te willen incorporeren om de socialistische greep op de arbeidersklasse te breken en de Vlaamse beweging uit te doen groeien tot massabeweging. De “steeds zwellende stroom der sociaal democratie” vergde een gepast antwoord. Op eenentwintigjarige leeftijd stelde hij zich de vraag tot welke politiek de arbeidersklasse zich het sterkst aangetrokken zou voelen. Hij liet er géén twijfel over bestaan wie er tegenover elkaar zou staan.¹¹⁴

“politiek der toekomst: tegenover de Vlaamse Beweging staat de Socialistische Beweging, met vanwege het volk de zucht naar het welzijn. Waartoe zal het volk aangetrokken worden: langs een kant een gans verstandelijke Beweging, langs een (andere kant een partij met een programma) veel meer vatbaar voor de overgrote massa van ons volk.”

Het succes van de tweede campagne voor de vernederlandsing van de universiteit overtrof De Raets stoutste verwachtingen. In 1912 wees hij op het unieke karakter ervan:¹¹⁵

112 E. Hobsbawm, *The Age of Empire*, London-New York, 1987, p. 170.

113 L. de Raet, *Verslag over de Vervlaamsing der Hogeschool van Gent [...]*, pp. 9-10.

114 M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Een Levensbeeld [...]*, pp. 10-12.

115 L. de Raet, *Aan de Vlaamse bevolking. Verzet tegen het wetsonwerp Verhaegen*, Gent, 1911. Geciteerd uit M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Grondlegger [...]*, p. 98.

"Nooit droeg een beweging in Vlaanderen een zo algemeen en zo nationaal karakter als deze voor de Vlaamse hogeschool... Zij is niet het werk van één partij of gezindheid, maar van alle partijen. Zij vertolkt niet de wens van een bijzondere klasse, maar van al de standen der bevolking, geleerden, burgers, werklieden, landbouwers..."

De campagne was een eerste succesvolle poging om een historisch blok te organiseren. Als een intermediaire kader was De Raet goed gepositioneerd om een politieke formule te ontwerpen die uitdrukking gaf aan de verzuchtingen van verschillende sociale klassen. De campagne gaf volgens Wils een *"stimulans voor samenwerking over de partijgrenzen heen"*. Ook Frans Van Cauwelaert engageerde zich in de strijd voor de vernederlandsing van de universiteit. Hij ijverde voor samenwerking tussen vrijzinnigen en katholieken en wou leiderschap uitoefenen over de hele Vlaamse beweging. Volgens Wils lag zijn ware *"krachtsbron"* echter elders. Van Cauwelaert wenste de banden tussen de Vlaamse beweging en de christelijke sociale beweging aan te halen.¹¹⁶ Hij was een graag geziene gast op de Vlaamse Sociale Weken. Via zijn broer August wist Van Cauwelaert ook nog als volksvertegenwoordiger een blijvende invloed uitoefenen op de scholieren- en studentenbeweging. Op de Sociale Studentencongressen van het AKVS kregen scholieren, normalisten en studenten het ideaal van de sociaal voelende leidende stand ingestampt. Van Cauwelaert koppelde natievorming net zoals De Raet nadrukkelijk aan een politieke samenwerking die de klassengrenzen oversteeg.¹¹⁷

"De Vlaamse beweging is geen opruimingsdienst van Vlaamse grieven (...) maar de behoefte van het volk aan zelfontwikkeling, zijn drift naar ontvouwing van verborgen energieën. Eerst alle standen in Vlaanderen tot volle kracht en schepingsvermogen zullen geraakt zijn, zal ons volk zijn eigene plaats bekleden."

Hieruit mag niet geconcludeerd worden dat De Raet of Van Cauwelaert boven de verschillende sociale klassen stonden. Zelf gaven ze vorm aan de nieuwe middenklasse. We kunnen hen best beschouwen als de organische intellectuelen voor een opklimmende hogere middenklasse van kaders en kapitalistische ondernemers. In klare termen omschreef De Raet welke taken de kaders en de *"Vlaamse kapitalisten"* hoorden te vervullen. Samen moesten zij de spil van de *"Vlaamse leidende stand"* vormen. Een embryonale heersende klasse kreeg geleidelijk aan vorm. De Raet en Van Cauwelaert probeerden de instemming van het *"volk"* met deze leidende stand te bewerkstelligen door haar particuliere belang – de vernederlandsing van de universiteit en de kapitalistische ontwikkeling van Vlaanderen – te vertalen in de termen van de concrete belangen van kleinburgers, boeren en

— 116 L. Wils, *Frans van Cauwelaert. De Messias van Vlaanderen [...]*, p. 174.

117 L. Wils, *Frans van Cauwelaert en de barst van België 1910-1919*, Antwerpen-Baarn, 2000, p. 26.

arbeiders. Het succes van een historisch blok hangt immers af van het vermogen van de heersende klasse om haar eigen, particuliere belangen te overstijgen en voor te stellen als het universele of algemene belang. Daartoe is een zekere incorporatie van de belangen en verzuchtingen van ondergeschikte sociale klassen nodig. Een dergelijke incorporatie mag echter de cruciale, strategische en particuliere belangen van de heersende klasse niet in het gedrang brengen. De verzuchtingen van de arbeiders konden slechts worden gerealiseerd voor zover zij realistisch waren en "objectief" strookten met wat De Raet het "algemene belang" noemde.

Het is deze hegemonische ambitie die De Raet onderscheidt van de vroegere generatie van flaminganten. De taalminnaars waren niet in staat om een synthese te maken van de belangen van alle sociale klassen.¹¹⁸ In een zekere zin hadden eerdere generaties inderdaad aandacht voor het lot van arbeiders. Verder dan de voordelen van de Nederlandse taal voor de individuele zelfredzaamheid kwamen de taalminnaars echter niet. Het fundamentele onderscheid tussen beide generaties gaat verloren aan Boehme doordat hij een gezaghebbende kracht toekent aan een primordialistisch nationalisme waaraan maatschappelijke verhoudingen bijgevolg ondergeschikt zijn. Het ene nationalisme is echter het andere niet. Natuurlijk is de breuk tussen de cultuurflaminganten en de taalminnaars niet absoluut. De Raet ontleende van hen inderdaad een bekommernis voor het voortbestaan van de Vlaamse volksgemeenschap. De Raet maakte gewag van een "Vlaams nationale geest" die door de taal gedragen werd en tot uiting kwam in de beeldende kunsten, de muziek en uiteraard de letterkunde.¹¹⁹ "Een volk", aldus De Raet "is slechts sterk wanneer het steunt op het verleden; dan alleen kan het vreedzaam vooruitgaan".¹²⁰

Het verschil met de taalminnaars zit hem echter in de klassenstrijd die zich in een veel sterkere mate opdroeg aan de cultuurflaminganten dan iemand als Boehme bereid is om te erkennen. Het was het effect van bovenvermelde maatschappelijke veranderingen waarvan de Vlaamse beweging zich als emancipatiebeweging niet kon afzonderen. Indien de samenleving als gevolg van klassenstrijd niet als een totaliteit kan bestaan, dan kan de fantasie over de natie alsnog een beeld opwekken van de samenleving als een harmonische, verenigd en afgesloten geheel.¹²¹ De positie van de nieuwe middenklasse (en haar perceptie van zichzelf) als een intermediaire schakel tussen arbeid en kapitaal maakt haar aanzienlijk gevoelig voor deze nationale beeldspraak. Organisaties van kaders (in hoofdzaak ingenieurs) in het Frankrijk van de jaren 1930 stelden zich op als de gezonde

118 E. Witte, *Arm Vlaanderen* [...], p. 234.

119 M. Lamberty, *Lodewijk De Raet: grondlegger* [...], p. 23.

120 M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Een levensbeeld* [...], pp. 61-63.

121 S. Žižek, *The Sublime Object of Ideology*, London-New York, 1989, pp. 139-145.

en verstandelijke component van de natie.¹²² Zoiets was mogelijk nog sterker het geval in Vlaanderen waar generatie na generatie van universitaire kaders in de greep kwam van het ideaal van een Vlaamse leidende stand.¹²³ Het is dit leiderschapsideaal dat het grootste verschil was tussen de cultuurflaminganten en taalminnaars.

Het begrip 'leidende stand' was een vertaling van het Franse begrip '*classes dirigeantes*' dat o.a. ook in de kringen van de christelijke arbeidersbeweging in trek was. De dominicaan Georges Ceslas Rutten, één van de grondleggers van de beweging, wees op de noodzakelijkheid van een toenadering tussen de "*classes populaires*" en de "*classes dirigeantes*".¹²⁴ In het laatste decennium van de negentiende eeuw legden talloze priesters en katholieke intellectuelen uit academische en stedelijke kringen zich toe op de uitbouw van een netwerk van intermediaire verenigingen om een dergelijke toenadering mogelijk te maken. In zijn studie over de vorming van de middenstand heeft Geoffrey Crossick gewezen op een aantal cruciale concepten van het sociale katholicisme.¹²⁵ Zo beklemtoonde de Leuvense hoogleraar Victor Brants hoezeer deze intermediaire verenigingen noodzakelijk waren voor een stabiele en morele samenleving in stand te houden. Op hun schouders rustte de zware taak om pacificerende taken op zich te nemen die eertijds de gemeente (*'la commune'*) en de corporatie hadden vervuld. Net om die reden zouden het katholieke middenveld zich ontpoppen tot een omgeving waarbinnen zich een deel van de nieuwe middenklasse zou gaan vormen. In de periode voor de Eerste Wereldoorlog waren het nog vaak priesters die bv. in de vroege christelijke vakbeweging leidende functies gingen vervullen. Zij zouden zich toeleggen op het vormen van toekomstige leiders door studiekringen in te richten voor een toplaag van intelligente en talentvolle arbeiders.¹²⁶ Het moet ook gezegd dat priesters in het katholieke secundaire onderwijs een grote rol hebben gespeeld in de vorming en voorbereiding van kaders op het hoger onderwijs en hun maatschappelijke plichten.¹²⁷

Priesters zijn volgens Gramsci "*traditionele intellectuelen*" in een tijdperk waarin de kapitalistische burgerij de dominante economische klasse was. In de middeleeu-

— 122 K. van der Pijl, *Transnational Classes* [...], p. 149.

123 Louis Vos heeft de evolutie van dit ideaal in katholieke studentenkringen bestudeerd, o.a. L. Vos, *Idealisme en engagement. De roeping van de katholieke studerende jeugd in Vlaanderen (1920-1990)*, Leuven, 2011.

124 G.C. Rutten, *Nos grèves houillères et l'action socialiste, d'après une enquête faite sur place*, Louvain, 1900, pp. 358-359; E. Gerard, *De ontplooiing van de christelijke arbeidersbeweging (1904-1921)*, in: E. Gerard (red.), *De christelijke arbeidersbeweging in België*, Leuven, 1991, p. 123.

125 G. Crossick, *Formation ou invention des 'classes moyennes'? Une analyse comparée: Belgique - France - Grande-Bretagne (1880-1914)*, in: *BTNG*, jg. 26, 1996, nr. 3-4, p. 120.

126 E. Gerard, *De ontplooiing van de christelijke arbeidersbeweging* [...], pp. 134-135.

127 Zie opnieuw L. Vos, *Idealisme en engagement* [...].

wen waren ze organische intellectuelen voor de feodale orde van aristocraten. Ze kunnen buigen op een rijke geschiedenis en beschouwen zichzelf daarom ook als een onafhankelijke groep. Naast priesters hebben ook stedelijke intellectuelen met achtergronden of familiebanden in de katholieke burgerij zoals Arthur Verhaegen de basis gelegd voor het netwerk van katholieke verenigingen. In vele opzichten stonden deze burgerlijk intellectuelen nog met één voet in een tijdperk waarin het proces van socialisatie nog spontaner via de markt verliep.¹²⁸ Zij gaven vorm aan de normatieve structuren die noodzakelijk waren om de functionele eenheid die voortvloeide uit de marktwerking ook op een ideologisch en politiek niveau samen te houden.¹²⁹ Verhaegen stamde af uit een familie van burgerlijke notabelen en had het pad gekozen van de staatsingenieur vooraleer in de greep te komen van het ultramontanisme.¹³⁰ Naast corporatistische invloeden (bv. de Freiburg school) zou ook het neo-thomistische en neo-aristotelische concept van een "maatschappij van het midden" een grote impact hebben op het doen en laten van de sociale katholieken in de vooroorlogse periode.¹³¹ Het verklaart waarom volgens intellectuelen zoals Verhaegen, Charles Périn en Brants de kleine zelfstandigen onontbeerlijk waren voor een harmonieuze maatschappelijke orde.¹³² De kleine zelfstandigen combineerden immers eigendom met arbeid, hadden een sterk familiaal leven en kenden ook een gezonde religieuze ingesteldheid. De beste arbeiders konden er tot toetreden, terwijl de beste zelfstandigen konden opklimmen tot de burgerij.

Heyrman merkt op dat het idee van een middengroepenmaatschappij ook in 'protestante en liberale kringen' ingang had gevonden. De invloed ervan op De Raet en Mac Leod valt niet uit te sluiten. Zonder meer was De Raet als politieke denker bekommerd om de noden van de 'kleine burgerstand'. Het was onder meer ook de groep van de kleine zelfstandigen en boeren die voldoende goede krachten voor de 'leidende stand' kon aanbrengen. De gehanteerde terminologie - 'stand' in plaats van 'klasse' - wijst ook op de invloeden van het katholieke corporatisme op het denken van De Raet. Natuurlijk was hij géén ultramontaan. De 'leidende stand' die hij voor ogen had, was een Vlaamse leidende stand en geen christelijke zoals degene die Verhaegen in gedachte had.¹³³ In een zekere zin keek De Raet ook verder dan de oude burgerlijke notabelen van katholieke signatuur die de 'maatschappij van het midden' vooral invulden als een maatschappij van

— 128 Over burgerlijke notabelen en socialisatie, zie K. van der Pijl, *Structures of Determination in Contemporary Global Change* [...].

129 K. van der Pijl, Gramsci and Left Managerialism [...], p. 501.

130 J. De Maeyer, *Arthur Verhaegen. De rode baron (1847-1917)*, Leuven, 1994, pp. 66-76.

131 J. De Maeyer, *Arthur Verhaegen* [...], p. 227.

132 P. Heyrman, *Middenstandsbeweging en beleid* [...], pp. 25-30.

133 Arthur Verhaegen was overigens gekant tegen de vernederlandsing van de universiteit Gent, zie J. De Maeyer, *De Belgische Volksbond en zijn antecedenten*, in: E. Gerard (red.), *De Christelijke arbeidersbeweging in België 1891-1991 (deel 2)*, Leuven, 1991, p. 55.

kleine zelfstandigen. Volgens Crossick was er in hun conceptie van de middenklasse géén plaats voor bedienden en leidinggevend personeel. Kortom, het ging hier niet om de 'nieuwe middenklasse'. Ze staken zelfs vurige kritieken af op wat zij 'le fonctionarisme' noemden.¹³⁴ De Raet daarentegen was véél meer georiënteerd op deze nieuwe lagen van de middenklasse. Het blijkt uit zijn pleidooi voor de vernederlandsing van de technische faculteit, het belang dat hij hechtte aan ingenieurs en de verschillende maatschappelijke rollen die hij aan hen als deel van de 'leidende stand' toebedeelde. Périn richtte zich met *L'Economie Chrétienne* en *L'Economiste Catholique* niettemin tot het kaderpersoneel. De nadruk lag weliswaar eerder op hun morele (dus religieuze) dan hun sociale plichten.¹³⁵

De zin voor maatschappelijke stabiliteit was te vinden bij zowel liberale en katholieke intellectuelen als bij de oude, burgerlijke notabelen en de eerste telgen van een nieuwe middenklasse.¹³⁶ Maar ook priesters legden zich toe op de sociale problemen van stad en platteland. Volgens een ultramontaanse opvatting hadden priesters de taak om hun parochies uit te bouwen tot knooppunten van volkswerken.¹³⁷ Zeker met de opkomst van liberale katholieken en gematigde ultramontanen vond er ook in Vlaanderen een fusie tussen oud en nieuw plaats. In Vlaanderen ontwikkelde er zich een nieuwe heersende klasse ('leidende stand') die zowel traditionele intellectuelen, een ontluikende kapitalistische burgerij, als organische intellectuelen uit de nieuwe middenklasse ging omvatten. Deze organische intellectuelen hebben in de eerste plaats een stedelijk karakter. Gramsci geeft nadrukkelijk het voorbeeld van de technische experts die in symbiose met de industrie het licht zagen. Hegemonie impliceert de ideologische assimilatie van de traditionele intellectuelen in de denkbeelden van de nieuwe klasse waarvan de economische belangen dominant zijn. Zoiets gaat vlotter wanneer deze groep zelf organische intellectuelen gaat ontwikkelen.¹³⁸ Zo is het ook in Vlaanderen gegaan. Traditionele intellectuelen gingen bijdragen tot de ideologische instemming van ondergeschikte klassen met een orde waarin de economische belangen van een kapitalistische burgerij domineerden.

Ook burgerlijke notabelen kunnen in dat opzicht de politiek-intellectuele rollen vervullen van organische intellectuelen in de sfeer van de civiele samenleving. Dokters zoals August Laporta en Alfons Van de Perre hebben de politieke opmars van de jonge Frans Van Cauwelaert binnen de Vlaamse beweging begeleid. Priesters-leraars hebben Van Cauwelaerts bundel *Verhandelingen en Voordrachten* verspreid onder de scholierenbevolking.¹³⁹ Tegen de achtergrond van de verdie-

134 G. Crossick, *Formation ou invention des 'classes moyennes'? [...]*, p. 116.

135 J. De Maeyer, *De Belgische Volksbond [...]*, p. 31.

136 E. Witte, J. Craeybeck & A. Meynen, *Politieke geschiedenis van België [...]*, pp. 127-133.

137 J. De Maeyer, *De Belgische Volksbond [...]*, p. 32.

138 A. Gramsci, *Selections from [...]*, pp. 10-14.

139 L. Wils, *Frans van Cauwelaert en de barst [...]*, p. 11.

1011

VERHANDELINGEN EN VOORDRACHTEN

DOOR

Dr. FRANS VAN CAUWELAERT

EEN KEUR

TWEEDE DRUK

UITGEGEVEN DOOR DE

N. V. STANDAARD-BOEKHANDEL, TE ANTWERPEN

1932

- ^ Van Cauwelaert koppelde natievorming net zoals De Raet nadrukkelijk aan een politieke samenwerking die de klassengrenzen oversteeg.
Cover van Frans Van Cauwelaert, *Verhandelingen en voordrachten*, Antwerpen, 1932. [ADV, VB 1040]

pende socialisatie van het sociale arbeidsproces waren het echter ingenieurs, economen, sociale wetenschappers, psychologen en pedagogen die meer en meer de toon gingen zetten. Speciale vermelding in dit verband verdient ook de jurist, econoom en socioloog Emiel Vliebergh. Zijn doctoraat in de politieke en sociale wetenschappen behaalde hij op basis van een studie over het grondkrediet in Duitsland, Ierland en Italië. In zijn studententijd had hij zich toegelegd op het landbouvvraagstuk in zijn economische, sociale en politieke dimensies. Zijn expertise hielp hem aan functies binnen de Middenkredietkas, de Boerenbond en de Leuvense universiteit.¹⁴⁰ Vliebergh was ook een belangrijke intellectueel binnen de katholieke Vlaamse beweging. Het was o.a. hij die Frans Van Cauwelaert een forum had gegeven op het eerste Katholiek Vlaams Congres van 1905. Van Cauwelaert sprak er over de noodzaak om het Vlaamse bewustzijn te verspreiden via de vakverenigingen, de boerenbonden, en de mutualiteiten. Hij moedigde de Vlaming ook aan om "*door behartiging van zijn landbouw, zijn nijverheid, zijn handel, zijn geldelijk vermogen, van zijn werkers- en zijn middenstand, zijn economische krachten te vermeerderen*".¹⁴¹

Organische intellectuelen als De Raet, Vliebergh en Van Cauwelaert hebben een sterke impuls gegeven aan de vorming van een historisch blok door sociale en economische vraagstukken te koppelen aan de Vlaamse ontvoogding. De integratie van de arbeidersklasse in de burgerlijke orde was een hoofdbekommernis over de levensbeschouwelijke grenzen heen. Het verklaart voor een stuk waarom een katholiek als Van Cauwelaert ook door de ideeën van Mac Leod en De Raet kon geïnspireerd zijn en tegelijkertijd toch hamerde op de christelijke roeping van de leidende stand. Wat Van Cauwelaert en De Raet overigens ook gemeen hadden, was een oriëntatie op 'volksontwikkeling'.¹⁴² Het hing samen met hun eerder wantrouwige houding tegenover de uitbreiding van het stemrecht. Voor Van Cauwelaert was dit althans voor de Eerste Wereldoorlog zeker géén prioriteit.¹⁴³ Ook De Raet kan hier moeilijk een voorvechter van worden genoemd. Hij stelde tegenover de uitbreiding van het stemrecht een belangrijke voorwaarde. De "*verstandelijke en zedelijke ontwikkeling*" van het volk moest gelijke tred houden met de "*ontwikkeling van zijn politieke rechten*". Anders zou de "*verwoesting der inlandse barbaren*" of de afbraak van de beschaving door een "*proletariaat zonder levensdoel en vaderlandsliefde*" onafwendbaar zijn.¹⁴⁴ Hieruit blijkt nogmaals zijn diepe vrees voor de toenemende invloed van het "*internationalistische*" socialisme op de arbeidersklasse.

— 140 L. Van Molle, "Een heilig man voor Vlaanderen" Emiel Vliebergh, 1872-1925, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 59, 2000, nr. 2, p. 104.

141 L. Wils, *Frans van Cauwelaert. De Messias [...]*, pp. 84-85.

142 L. Wils, *Frans van Cauwelaert. De Messias [...]*, pp. 59-62.

143 L. Wils, *Frans van Cauwelaert. De Messias [...]*, p. 173.

144 Lodewijk de Raet geciteerd uit M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Een levensbeeld [...]*, pp. 56-58.

BESLUIT

De Raet stelde zich tot doel om de Vlaamse beweging en het Vlaamse volk aan te passen aan de realiteit van het geavanceerde kapitalisme. Het impliceerde een duidelijk perspectief op de materiële en politieke aspecten van het arbeidersvraagstuk. Als een organische intellectueel afkomstig uit de kaders was hij zich terdege bewust van zijn eigen intermediaire positie in het geheel van maatschappelijke verhoudingen. Het inleidende citaat toont aan dat hij zich identificeerde met de taalminnaars ("onze dichters") maar hen als "economist" en "politiek denker" ook een beperkt blikveld verweet. Hij kon zich vanuit zijn maatschappelijke realiteit niet volledig vereenzelvigen met de vorige generaties. Hij voelde zich sterker verbonden met de liberale econoom Emile de Laveleye die de Vlaamse achterstand op basis van Vuylstekes *Statistieke Beschrijving* gekoppeld had aan de taalbarrière: "wat gij niet hebt volbracht, O de Laveleye, voor uw Volk, het Vlaamse Volk, zal ik volbrengen".¹⁴⁵ De wetenschap en in bijzonder de technische wetenschappen, de sociologie en de economie waren in deze fase van het Vlaamse volk aan de orde. Het is typerend voor een kader als De Raet die zijn romantisme niet verloochende maar tegelijkertijd ook zijn eigen wetenschappelijke expertise in de verf zette. Zijn historisch perspectief was bovendien wel degelijk beïnvloed door zijn achtergronden als een hoger opgeleid kader. Hij noemde zichzelf "geen dromer, maar een realist die rekening houdt met de mogelijkheden". Hij bewonderde in de grote figuren van de Vlaamse geschiedenis was net hun zin voor realisme en inzicht in de "stromingen" van hun tijd.¹⁴⁶

"Onze nationale helden, waar men steeds naar opkijkt, waren realisten in merg en been, men bestudere maar eens de economische politiek van een Artevelde; het is immers juist omdat deze mensen zo goed hun tijd begrepen en daardoor invloed konden uitoefenen, dat de geschiedenis hun naam opgetekend heeft."

Oriënteerde De Raet zich dan op de Vlaamse natie omdat hij een 'primordialistisch' nationalisme aanhing? Volgens Boehme had De Raet al in zijn jeugd een nationalistische overtuiging opgegaan, nog voor hij zich ontpopte tot socioloog. Daarom kan hij onmogelijk de natie behandeld hebben als een louter instrument om maatschappelijke ontwikkelingen te beheren. De sterke, emotionele binding van De Raet met Vlaanderen valt natuurlijk moeilijk te ontkennen. Toch zijn drie nuancerende opmerkingen ter afsluiting van dit artikel hier op zijn plaats. Ten eerste kwam De Raet in zijn atheneumjaren en als medewerker van het tijdschrift *Jong-Vlaanderen* naast het nationalisme ook in contact met sociologische en economische theorieën waardoor hij zijn toekomstige rol als kader reeds voorberei-

145 M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Een levensbeeld* [...], p. 46.

146 L. de Raet, *Over Vlaamsche Volkskracht. Vlaanderen's economische* [...], pp. 397-398.

de.¹⁴⁷ Het is dus niet evident om deze twee componenten van zijn denken van elkaar af te scheiden. Hieruit volgt, ten tweede, dat de nationale oriëntatie van De Raet wel degelijk een organische connectie kon gehad hebben met zijn positie als kader. Zoiets impliceert geenszins instrumentalisme. Vanuit hun intermediaire positie trachtten de kaders maatschappelijke systemen bij elkaar te houden en tegenstellingen te ontwijpen. Het nationalisme met zijn nadruk op de eenheid van een volk kan in dat opzicht een aantrekkingskracht uitoefenen op de kaders. Het Vlaamse volk was dan de complexe totaliteit waaraan zij als 'leidende stand' richting, ontwikkeling en stambewustzijn konden geven:¹⁴⁸

"... de dichte gelederen, de naar uitbreiding hunkerende bataljons zijn aan onze zijde indien wij er toe komen in elke Vlaming het stambewustzijn te doen opleveren. Voor die versterking van het stamgevoel, door verstandelijke en morele verheffing zal de Vlaamse Hogeschool de nodige aanvoerders moeten leveren."

Het nationalisme van De Raet was zeker geen louter instrument in functie van maatschappelijke modernisering. Iedere ideologie steunt immers, ten derde, op een fantasie die een element van excessief en irrationeel genot in het vooruitzicht plaatst en daar tevens ook een obstakel voor identificeert. Zonder deze constructie van verlangen valt de ideologische binding van het subject niet te verklaren.¹⁴⁹ De implicaties daarvan voor de studie van de Vlaamse beweging vallen buiten het bereik van dit artikel. Hier volstaat het om aan te geven dat de constructie van een historisch blok door een organische intellectueel als De Raet ook de mobilisatie van een fantasie vereiste. Het cultuurflamingantisme van De Raet en tijdgenoten steunde op een fantasie die het verlangen naar een harmonieuze samenleving aanwakkerde door de oorzaak van maatschappelijke disharmonie – klassenstrijd – te leggen bij de verfranste burgerij. Vandaar ook de obsessie met de vorming van een Vlaamse leidende stand. Niet toevallig kende dit ideaal een sterke opgang in een tijdperk van rappe technologische verandering, tijd-ruimte compressie en hevige sociale spanningen. De Raet had inderdaad een neiging om sociale en economische kwesties door een Vlaamse lens te lezen. Zoiets is echter nog geen bewijs van zijn primordialistisch nationalisme. Het toont eerder aan dat hij het kapitalisme in een stabiel, nationaal kader wou inbedden. Hij wou een kapitalisme zonder klassenstrijd en een primaire focus van kapitaal op een nationale economie. De emotionele aantrekkingskracht van het nationalisme staat niet los van de ontwrichtende krachten van het kapitalisme.

— 147 Over De Raet en Jong-Vlaanderen, zie M. Lamberty, *Lodewijk de Raet. Een levensbeeld* [...], pp. 31-35.

148 L. de Raet, *Vlaamsch leven en Vlaamsche hoogeschool*, in: *Vlaanderen, 1907*, pp. 142-143, 154.

149 J. Dean, *Žižek's Politics*, London-New York, 2006, pp. 4-15.